

держальцем від парасольки пароплавного кока. Капітан пароплава — це мій тато. Ти не сердься на нього, що він тебе вдарив — така його служба...

Вона віддала бриль, тримаючи його до низу денцем. Парубок узяв і хотів накритися. Але всередині було три яблука.

— Завтра ж спаса, — пояснило дівча, чудово зашарівшись, — ти з'їси їх зранку, після відправи.

Парубок мусив покласти яблука до кишені, але бриля він все ж таки не одяг. Він не хотів застувати собі очі одвислими крисами. Він причаровано дивився на ніжне, прекрасне, дівоче обличчя, і очі його сяли зорею найбільшої радості. Хто знає, може, при інших обставинах він сказав би собі, що оце щойно палко поховав цю чудову дівчину...

Справжній Клим Шостипалий пробув у комендатурі недовго. Йому надавали добрих стусанів, пустили ще раз з носа кров, вибили зуба і прогнали геть.

Парубка ж, записаного тепер як Клим Шостипалий, теж добре одшмагали за замах на втечу від мобілізації і потім тимчасово вкинули в тюрму, де він щасливо й пробув до революції 1917 року.

Сніданок у Шейндль був не зовсім ситний. Вона не мала часу зварити картоплі; ще зранку мусила вішати білизну сушити, що вона її вчора попраля. Цього вечора вона навіть не розпалила печі й тому не приготувала нічого снідати. Як вже зайшло за першу, Хаїм, чоловік Шейндль, несміливо промовив:

— Чуєш, Шейндль... мені їсти хочеться.

— Вже? Так швидко?.. — накинлась на нього Шейндль, — не вельми ж давно снідали, здається, ще й чотирьох годин не минуло...

— Що ти кажеш? Дурненька, вже є повних чотирьох годин, коли не чотири з половиною, —

ЛАСУХА

З євр. — М. Іагур

А. РЕЙЗІН

1929

БЕРЕЗЕНЬ

1929

23

СУБОТА

1892 р. НАРОДИВСЯ КОМПОЗИТОР
М. В. ЛИСЕНКО

Арія Фаона

з опери „Саїфо“

Соло Л. СТАРИЦЬКОЇ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ

Муз. М. ПИСЕНКА

Sostenuto

mp

dolce
Моя

квіт. ка гір, тро-ня-да-йм пе-ре- і, во-на рос-ла в свя-тій са-мо-ті-лі; аї.

во-ня-мрій по-ва-би-ли-ще до-сі Е-ро-та-си зна-д-ля-лі-й ча-рі-ті-і..

силкувався говорити Хаїм, як можна м'якше й почав нишком, щоб Шейндль не почула, підраховувати час, бо, може, дійсно ще не минуло чотирьох годин: сніданок ми їли перед десятою годиною, тепер за першу... з десятої до першої майже чотири години... та там же ж було перед десятою, а тепер після першої...

Цей підрахунок підбадьорив його, і він промовив відважно:

— Вже минуло чотири години і навіть чотири з половиною.

— Ну, а коли десять годин, то що я тобі дам? Кат його зна, — заклопотано відповіла Шейндль, — в хаті, окрім хліба, нічого нема... На вечерю я щонебудь зварю...

— Може, оселедчика? — подав Хаїм, ніби з переляку, пропозицію.

— Це що за новина, — скривилася Шейндль, — яке сьогодні бенкетування, до оселедців тепер не підступайся: вісім шагів коштує маленький оселедець!

— Але все ж таки оселедець на обід зовсім не погано...

— Відряди по оселедця, — незвично кріпко чіплявся Хаїм за свою ідею.

— Я теж хочу їсти, — сказала старша дочка, що сиділа в кутку й робила.

— А в мене аж очі вилазять з голоду, — сказала молодша Груня, що весь час сиділа біля вікна й дивилася на вулицю.

— Бач, голод на них напав! — розлютувалася Шейндль, — чом я не хочу їсти? Здається, я така ж людина, як ви...

— Ти справді нічого не їла, — казав м'яким голосом Хаїм. — Ти таки дурна... Треба ж хоч раз добре погуляти...

— А за яке лихо я тобі все це візьму? — досадливо спиталася вона, — що від себе уриваю, се й маєш.

— Нічого, нічого, якнебудь викрутимось, — втішав

її Хаїм. — Відряди по оселедця, відряди, — говорив він все з більшою смилівістю.

— Ну, йди, Груню, до крамниці й візьми оселедця, — звернулася Шейндль після короткого вагання до молодшої дочки, — скажеш „її“, що з учорашнім перцем буде разом двадцять сім шагів боргу.

Дівча з радістю вибігло з хати...

— Тільки добрий! — гукнула їй навздогін Шейндль.

— З ікрою! — додав Хаїм од себе.

Але це було зайве. Посланиця з дорученням вже була далеко...

Незабаром Груня повернулася почервоніла та захекана, але весела, з оселедцем, що його загорнуто тільки посередині клаптиком паперу.

— Покажи, покажи! нетерпляче вихопила Шейндль оселедця і, озирнувши на всі боки, скривилася й сказала:

— А сухий який... звичайно, коли посилають таке опудало.

— Ану, покажи... — підійшов сам своєю персоною Хаїм до оселедця.

Але обурена Шейндль прогнала його геть.

— Йди, йди, побачиш, коли буде готове!

Але Хаїм вже встиг озирнути оселедця й з слиною в роті, що її викликав один вигляд оселедця, сказав добродушно:

— Ні, мені здається, що оселедець якраз не поганий... Гладенький оселедець...

— Такий гладенький, як ти, — буркнула вона, хоча й справді вдовольнилася з оселедця.

Незабаром вбігли ще троє дітей, що гралися на дворі, і почали весело співати:

— Оселедець! Оселедець!

— Мені шматочок!

— Мені хвоста!

— Мені голову!

— Ач, як накинулися, немов козаки, — відштовхнула їх Шейндль, — дайте мені вперед його приготувати.

— Ти б його зробила з цибулею, — запропонував Хаїм.

— Десь в мене є цибуля, — відповіла Шейндль і почала шукати на полиці, де, вона добре згадує, ще вчора уранці лежала ця цибуля.

Але цибулю як пійма поняла.

— Де цибуля? — звернулася Шейндль до старшої дочки.

— Не знаю, не бачила.

— Бодай я тебе не бачила? — запалала гнівом Шейндль. — Нічого вона не бачить... Груню, може, ти знаєш? — звернулася вона до Груні.

Мала Груня замість того, щоб відповісти, гучно розреготалася, але в цьому реготі почувалися сумнів і сльози.

— А, вона сміється! Вона сміється! Вона з'їла! — зрадив її сміх.

— Брехня! — заперечувала, зашарівшись, вона.

— Вона з'їла! — донесла старша дочка. — З обличчя видно.

— Кажи, де цибуля! — вирячила на неї очі Шейндль.

— Вчора з'їла з хлібом, — відповіла перелякана Груня.

— Побий тебе лиха година! — накинулась на неї Шейндль своїми худими кулаками. — Шахрайка! Де це чувано, щоб один чоловік злопав цілісіньку цибулю! Це ж злочин! Її варто на шматки розірвати.

— Така ласуха, — додав Хаїм.

І як батько і вихователь виголосив такий вирок:

— Не давати їй ані шматка оселедця.

Свій вирок він уґрунтував:

— Нічого, можна бути ситим і однією цибулею без оселедця.

Хоча Хаїм і не посідав панівного місця в сім'ї, але на цей раз вирок виконали — не допоміг ласухин лемент.

— Присуд остаточний і оскарженню не підлягає! — промовив Хаїм, силкуючись не піддатися впливові її сліз, коли оселедця вже з'їли.

Ви пам'ятаєте нашу обіцянку наприкінці попередньої інтермедії? Пікуючись долею молодих і старих кіно-фахівців, що так рясно налітають на наші кіно-фабрики, пікуючись долею дорученої їм кіно-півки, ми й постановили подати нижченаведені короткі кіно-поради.

Без передмов.

Сценарій — в руках режисера. Режисер куйовдить волосся: сценарій треба втілити на екрані.

Втілити фільм на екрані — значить зняти його на плівку, подбавши за те, щоб автор сценарія потім не пізнав свого твору.

Для цього потрібні такі речі: плівка, знімальний кіно-апарат, людина, що крутить цей апарат (по-українському — оператор), типаж, артисти, помічник режисера, ательє, освітлювальні апарати і асигновка.

Але передусім потрібен так званий робочий сценарій, за яким режисер і робить зйомки. Робочий сценарій робиться з авторського сценарія в такий спосіб: береться авторський сценарій, залишається його назва, перероблюється трохи кінець, вставляється нова середина, змінюється початок, перед кожною ставиться номер — і робочий сценарій готовий.

Лишається тільки підібрати акторів на типаж. Що таке „кіно-актор“, знає всякий. Це — істота, що відрізняється від інших людей відсутністю: рослинності на обличчі, грошей в кишені, власної кімнати, освіти і звички віддавати борги. Водиться в величезній кількості по багнистих місцях, здебільшого на біржах Посредробмист'у.

Для того, щоб спіймати кіно-артиста, помічник режисера біжить у Посредробмист і, гордо

задравши голову, мовчки ходить з кутка в куток. За півгодини до помічника налипає півтора десятка акторів, яких він і тягне на фабрику.

Типажем називаються люди, що не мають до кіна жадного відношення. У кращому разі вони ходять до кіно-театрів стискувати в обіймах своїх улюблених і мають звірячі обличчя. Через те їх дуже охоче беруть зніматися. Набравши відповідну кількість людей, режисер починає зйомки.

Зйомки бувають павільйонні й натурні.

Організуються вони так:

Режисер прокидається вранці, одягається і їде до міста — купляти нову краватку. В автобусі він раптом схоплюється, кричить кондукторові зупинити вагона і блискавично вистрибує на брук. З найближчої аптеки він кричить у телефонну рурку без розділових знаків:

— Галло фабрика запросить помічника сьогодні зйомки ставте павільйони викликайте артистів типаж монтаж багаж...

Актори прокидаються від скаженого телефонного дзвоника, стрибають на візників, одночасно наклеюючи бороди й вуса, натягаючи на ноги цупкі чоботи, на плечі — візитки, на голови — авіаційні шоломи.

Трудовий день артиста починається з того моменту, коли помічник режисера каже:

— Почекайти трохи, за двадцять хвилин встановлять павільйон...

і закінчується пізно вночі, коли режисер реве:

— Не розумію, чого ви тут стовбичите цілісінький день! Сьогодні зйомок не буде! Ще не встановили павільйону.

Така праця оплачується від до карбованців на місяць, в залежності від того, скільки фільмів уже зіпсував даний актор.

Трапляється й так (правда, дуже рідко), що павільйони встановлено вчасно, юпітери сяють, оператор не одлучився на хвилинку в аліментних справах.

Тоді починаються зйомки. Правда, іноді години дві йде на перегримовування двох акторів. Вони думали, що сьогодні зйомки картини „Трактор на хмарі“, а в останній момент виявляється, що знімається комедія „Пригоди аборту“.

Аж ось все готове.

Засяяли юпітери, артисти на місцях, режисер гукає:

— Спокійно — почали!

І оператор починає крутити ручку апарату.

Всяк робить своє діло: режисер гукає, оператор крутить, артисти грають під несамовиті вигуки режисера, сторонні глядачі всім заважають...

Вийшовши з поля овиду об'єктива, актори підбігають до старшого робочого і стурбовано питають, який же власне фільм знімається: „Крилаті скелі“ чи „Окуляри дипкур'ера“.

Сценарист в цей час скромно сидить у куточку і плаче.

Знімання кіно-картини вважають за закінчене тоді, коли режисер упевниться, що видатки на постановку кіно-фільму втричі перевищили встановлений кошторис.

Тоді постановщик хапається за голову і починає нервово перечитувати карний кодекс і тихо ворочити на картах:

— З суворою — без суворої... З суворою — без суворої...

Помічник тихо шепоче:

— Всі там будемо...

І бере на себе керування справою.

Починається так званий монтаж.

З величезної купи знятого фільму вибираються окремі шматки, склеюються між собою, вставляються написи — і фільм готовий.

Треба тільки пильно доглядати, щоб не переплутати порядку подій. Бо іноді трапляється, що в середині першої частини героєві поїздом одрізує

голову, показується героєва могила, а за дві хвилини герої уже робить соціальну революцію в Південній Африці, серед племені Ніям-Ніям. Такі випадки викликають гучне здивовання безпритульних та юних розповсюджувачів „Вечерного Радио“.

Монтуючи фільм, треба також не забути вклеїти потрібні написи, без яких картину не зрозуміють широкі робітничо-селянські маси.

Наприклад :

— Режисер — Малахолін. Асистент — Лопата. Сценарист — Розтяпін. Помреж — Кривуля. Художник — Класевич. Оператор — Кушкін. Помоператора — Кукушкін. Адміністратор — Маруда. Бабуня адміністратора — Заблуда. Головбух — Зсиппунктов.

Публіка страшенно ображається, коли немає таких пояснювальних написів.

Коли вісімнадцятилітню героїню грає сорокалітня режисерова жінка, не завадить іще вклеїти крупний (обов'язково — крупний) напис :

— У провідній ролі — загальновідома артистка Самоперська.

Інакше режисерові загрожує розлука, аліменти і ще ціла низка дрібних життєвих неприємностей.

Дальший шлях фільму — громадський перегляд.

До кіно-театру запрошуються агрономи, психіатри, завгоспи, коректори, велосипедисти, викладачі есперантської мови, ветеринари, помічники прокурорів. Іноді, здебільшого помилово, на перегляд потрапляють навіть письменники і кінематографісти.

І от починають демонструвати фільм.

В перервах між частинами можна почути обережні запитання :

— Скажіть, товаришу, ви не знаєте, який ідіот ставив цей фільм.

Отже, режисерові не радимо сидіти на перегляді серед публіки, бо хтось ненароком з таким запитанням може звернутись саме до режисера, а такі запитання не заохочують до дальшої продуктивної кінороботи.

Коли ви на перегляді захочете дізнатися, хто сценарист цієї картини, це дуже легко зробити. Вам досить озирнутися навкруги і, коли побачите людину, що в останньому розпачі тихо видирає рештки волосся зі своєї голови і шепоче: — Бож-же мій, що вони зробили з моїм сценарієм!.. — то так і знайте, що ця людина і є автор сценарія.

Після перегляду люди починають висловлюватись. Коли в залі є діти, то адміністратор хай попрохає їх вийти, бо дітям такі слова слухати не слід.

Найм'якші, найкоректніші вирази, що їх звичайно вживають на кіно-дискусіях, такі:

— Буза. Безвідповідальна витрата народніх грошей. Йолопи. Нездари Карний злочин. Головотяпи. Якою частиною тіла вони думали? Храпоїдали.

Кінематографісти квапливо записують у свої блокноти ці влучні вирази — і вже потім, на дозвіллі старанно розподіляють їх між собою — кожному по заслугі й рангу.

Дискусія закінчується резолюцією, в якій висловлюється бажання — ґрунтовно переробити кінець, початок і середину фільму, а коли можна, то змінити й назву.

В цю мить десь здалеку чути тихе хлипання: то плачуть вуфкінські грошики.

Після подвійного чи потрійного монтажу фільм знову іде на перегляд — і тут його вже остаточно забороняють, як ідеологічно шкідливий і з художнього боку для демонстрування непридатний.

А далі він десь зникає, про нього остаточно забувають...

І раптом — за два місяці тумби вдягаються в чепурні кольорові плякати, що захоплюють подих, коли на них дивишся:

— Всесвітній бойовик! Шедевр кінематографії! Сто сімдесят п'ять тисяч уже бачили! Кіно-епопея на шість частин! Світовий революційний рух вдало сполучається з любовною інтрижкою. Кіно-трагедія:

Холерина-малярина

за романом Зінаїдо Кастраті. Постановка славетного режисера Малахоліна.

Публіка лине до кіно-театру, стіни тріщать від галасливої юрби, деркоче кіно-апарат, скаженіють кіно-музики зі спеціально підібраними, номерами („Потеряла я колечко“ і „Смело, товарищи, в ногу“) — і перед здивованим зворушенням, зрушенням, приголомшенням, остовпілим глядачем миготять прудкі кадри, що їх під доглядом свого чоловіка настраждала зірка екрану Самоперська.

Сценарій втілено у фільм.

На очах у публіки бренять сльози.

Жаль от тільки, що ніхто до цього часу не догадався зробити хемічну аналізу отих сліз.

Цікаво, який процент жовчі у тих сльозах.

Покищо — все.

Лишилося тільки зауважити, що, складаючи ці поради, ми через брак часу і місця не ставили собі за мету дати вичерпуюче описання кінематографічної справи. Молоді кінематографісти, що бажають докладніше вивчити кіно-справу, хай почитають відчити РСІ та відповідних судових органів.

От і все...

А тепер — із свідомістю виконаного обов'язку, з легким серцем починаємо демонструвати дальші твори наших співробітників.

Це трапилось напевне не 1848 або 1871 року і не в Парижі і аж ніяк не раніш 1928 року.

„НЕТРУДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ“
Матвієву - Сібіряку, письменникові
й старому революціонерові, присвячується цей фейлетон.

ОЛ. ДОСВІТНИЙ

Журналіст Жорж д'Нео-ро поспішав на потяг так, ніби там сталося нещастя з його рідною ненькою. Тільки о дванадцятій годині

Йому принесли з редакції залізничний квиток, і тоді ж він дізнався від кур'єра, що йому треба виїхати десь на станцію „Звідки“, де трапилась загадкова подія — самогубство кореспондента їхньої газети.

Потяг рушав о першій уночі, і йому залишалось зовсім мало часу, щоб міркувати про доцільність існування на світі кур'єрів, — треба було за всяку ціну встигнути на вокзал.

Вже в таксі він лагодив свої комірці і краватку, позираючи раз - у - раз на браслетку — годинник. Лишилось дві хвилини до відходу потягу, коли Жорж д'Неоро вискочив з авта і помчав через вестибюль вокзалу до галереї, що вела на перон, необачно штовхаючи публіку, що саме сунула йому назустріч.

Брамний причиняв вже скляні двері виходу, що за приписами залізниці мало значити про відхід потягу, — коли саме в цей момент д'Неоро, відхиливши руку воротаря, проскочив, на перон. Потяг вже рушав. Кондуктори, стоячи на ганках вагонів, зідхнувши з нагоди, що буде менше клопоту доглядати не так за пасажирами, як за начальством станції, причиняли двері.

Журналіст стрибнув на ближчі сідці вагону, що якраз надійшов проти нього, і, хоч доглядач перонного порядку і засюрчав було, щоб спинити необережного пасажира, проте д'Неоро був уже на ганкові вагону і тепло тиснув руку топільникові, який допоміг йому на сідцях дістатися ганку.

Грубник вагону стояв з малюсенькою кочергою в руці і приязно усміхався до пасажира. Він, бач, саме шарудів у печі — товк жар, коли побачив, як чоловік скочив на сідці.

Старенький служка вагону — топільник — взяв кочергу знову в праву руку і рукавом лівої витер спітніле чоло.

— Ідете, певне, на якусь цікаву подію, товаришу д'Неоро? — лагідно промовив він, ступнувши до відчиненої печі, що з її жовто-гарячої пащі пашіло теплом.

— Атож,— муркнув журналіст і, кивнувши до грубника,— подався в коридор вагону.

В купе якийсь добродій вже вкривався ковдрою, і журналіст, поклавши свого саквояжика, щоб не порушувати спокій сусіди, почав тихенько вкладатись на м'яку канапу. Він почував себе зовсім перертоненим і радий був пірнути у пуховиння сну.

Минулої ночі йому довелося замінити редактора, щоб удень знову взятись до роботи. Адже газетна робота ніяк не терпить прогулів...

Д'Неоро скинув черевики, прослав на залізничу тверду подушку свого рушника і простягся на канапі, натягнувши на себе пальто. Але в цю мить він пригадав грубника і кинув йому запитання.

„Цікаво. Звідки той знає мене? Чому він знає що я журналіст Д'Неоро? Адже він назвав мене на ім'я!!“ Журналіст нервово натяг на плечі полу пальта і, засинаючи вже, раптом зауважив, що рука була в сажі.

Чи ти ба! Це ж він забруднив об руку топільника, коли тиснув, дякуючи за допомогу. Він хутко підвівся, схопив з подушки рушника, похапцем натяг черевики і тихо вийшов з купе, попростувавши коридором до убиральні.

„Не личить спати із забрудненими в сажу руками“. Біля убиральні він здибав того самого грубника. Той посміхався до нього і відступив до своєї тісної комірки, що, як звичайно, була проти виходку...

— Слухайте! Звідки ви мене знаєте? — запитав журналіст крізь одчинені двері вбиральні.

Старий випростався посеред своєї комірки і, витираючи клоччям руки, відповів тоном запитання, що в нім брєніли струнки лагідної іронії.

— Чи ви чули колинебудь за Маїва?

— Маїва? Маїва? — повторив журналіст і, зміркувавши, що жадного Маїва приватної особи чи якого залізничника він не знає, відповів:

— Ні, не знаю такого. За письменника Маїва, чужого художника слова і громадянина знаю...

— А чи не здається вам, що я на його схожий??.— все тим же тоном іронії промовив грубник і зразу ж додав:— Оце я і є той самий Маїв.

Журналіст перестав мити руки і вийшов у коридор.

— Ви Маїв? Що ви кажете? Невже?— трагічним голосом спитав журналіст, змакаючи в руках рушник.

— Як бачите. Я самий і є. Вже рік — покинув писати і оце працюю за топільника на залізниці.

— Чому?! А... розумію!.. Пишете якийсь роман із залізничного життя. Розумію!— усміхнувся журналіст.

— Ні, теперянічого не пишу, пішов на цю роботу, хоч і почуваю гріх на душі, аджеж лишився на світі якийсь сердега без роботи, що, може, покладав всю надію за своє сімйове щастя на цю посаду.

— Але чому? Що трапилось з вами?

— Ви маєте сім'ю? — запитав Маїв і, не чекаючи відповіді додав:— Я маю аж шестеро.

... Обидва літератори — журналіст д'Неоро і письменник Маїв — не помітили, коли вони й присіли на почепки один проти одного, спершись спинами на стіни вузького коридорчика. І Маїв розповідав.

— ... Мій господар будинку — колишній монархіст. Тепер він член наукового товариства куроводів, хоч, правда, і позбавлений виборчих прав. Одного разу, пізно вночі, я повернувся додому з вечірки металістів, де читав уривок свого останнього твору про мітичного ісуса христа та „живу“ церкву. Я його не дав до друку, і тому, певне, ви його не читали... Це чудова річ, — із захопленням промовив Маїв і пихкнув потухлу цигарку.

В коридорі була мертва тиша — спав цілий вагон. Чути було тільки м'яке шипіння і ледве чутне приємне для вуха гупання колес по рейках.

Обидва бесідники легко похитувались від руху потягу, від чого скупе світло електрики то осявало їхні обличчя, то сповивало їх тінню.

— Так ото, — продовжував напівпошепки Маїв, припаливши свою цигарку об цигарку д'Неоро, —

в сінях на мене чекав господар. Він усміхнувся по-смішкою переможця і, торкнувши рукою об стінку, промовив:

„Ви, добродій, мабуть, не читали, що не з'явилися до мене. Прочитайте, будь ласка... Цими днями ви маєте мені доплатити комірною шістдесят п'ять червінців...“

На клаптику пожевклого паперу, що висів на стіні хто-зна з якого часу, було видруковано:

Нетрудовий елемент, або особи вільних професій:

Маїв — писака

Вочревісущій — піп живої церкви
мають, згідно відомостів податкового інспектора, доплатити комірною за минулий рік по 3 крб. 50 коп. за кубатуру, а на майбутнє...

— Ви розумієте! Маїв і піп!.. Я не промовив ні слова, а вдома не спав цілісіньку ніч. Я нетрудовий елемент! — Особа вільної професії!.. Я, що читав ще тільки сьогодні свої антирелігійні твори! Але чому треба ще платити, коли я виплачував належне з мене? Звідки взяти шістдесят п'ять червінців?!

— Ранком я був у податкового інспектора. Ця установа працює ретельно, як ні одна. Там усі були на місцях, скупчившись за кількома столами.

„Громадянине, скиньте шапку!.. Адже не до шинку зайшли?!“ — промовив до мене літній чоловік в окулярах, підвівши від паперів свою голову, що на ній щупко сидів кашкет. І цей чоловік повів рукою в повітрі, звертаючи увагу на стіни.

Позад одного столу, де сидів юнак, до речі, теж у кашкеті, висів на стіні портрет Енгельса, а під ним на ямі було приліплено папірця із надрукованим написом:

Помішник податкового інспектора

— У куті на стіні, над кріслом старшої вже особи, що заглибилась у якісь величезні, як простирадло, відомості, висів портрет Лібкнехта, а під ним, теж на рямі, так само було наліплено папірця з друкованим, великими літерами, написом:

Податковий інспектор

— Я спалахнув з такого нахабства урядовців і гостро проказав:

„Ви навіщо ото поналіплювали такі написи на портретах великих людей?! Я скинув шапку... Але чому ви самі сидите в кашкетах?“— не стерпів запитати я урядовця.

— Не знаю, чи це необачне зауваження спричинило до дальшої катастрофи чи що інше, але літня особа зиркнула на портрети і гукнула в кут до хлопця, що пришивав до пузатої теки папірці. „Мишка! Зараз мені зірви написи і приліпи їх десь у іншому місці...“ Ця людина потім, звернувшись до мене, лагідно, але з таким притиском, що не відчував про будь-яку приязнь на все життя, промовила:

— Вам, власне, в якій справі, добродію? Прошу сідати,—торкнув він рукою біля столу, де не було жадного стільця.

„Я — Маїв... з приводу оподаткування мене і залучення до категорії „вільних“ професій...“

„А!.. Маїв! — із Рощеленої вулиці, число сімнадцять? Чудово, чудово.“

„Чому ж це ви не сповістили нас про свої прибутки?“

„Прибутки?.. Які прибутки?.. — здивовано поспитав я.

„Атож, будь ласка; я зараз... — урядовець порився в теці, витяг звідти широченький лист і, зиркнувши до нього, провадив балачку далі:

„Ми маємо відомості, що ви одержали за минулий рік: у видавництві „Товариства безбожників“—двадцять; за книжку „Кров під Перекопом“—шістдесят; у державному видавництві—сорок; у видавництві „Друзі дітей“—тридцять та у видавництві „Пролетар на Коня“—п'ятдесят... разом двісті тридцять червінців...“

Урядовець подивився на мене поглядом, що ним міліціонери обдаровують перекупників, коли спіймають якогось з незаконною кишеньковою торгівлею горілкою... а потім знову запитав: Чому ви й досі нас про це не сповістили?

„Я? Мушу знати, пам'ятати й сповіщати про те, де і в кого і скільки позичав грошей та де заробив на існування?“

„От, за те, що не сповістили,—продовжував літній чоловік до мене,—маєте штраф півтора червінця“...—Потім, згодом, ніби зрозумівши, що я йому сказав, перепитав:

„Як то позичаєте?“

„А так, що з усіх згаданих вами грошей (тут я витягнув свого бльокнота, куди записував свої борги і зиркнув туди) я мав позик по видавництвах за той рік—сто десять червінців... Я виплачу їм, як тільки закінчу свою нову книжку і передам її видавництву „Охорона праці“.

„Що ви там торочите“—промовив на це літній чоловік і, подавши мені лист, додав: „Хіба ви ще не одержали такого листа? Подивіться на чорне по білому...“

Мені перед очима застрибали цифри... і я дивився на друковані написи зверху листа, що говорили за причини писання тих цифр. Тоді я зауважив напис, де говорилось про витрати на ту роботу, що на ній зароблено... В цій графі витрат урядовці, мабуть, із чемности до письменникового податку нічого не вписали, вважаючи таке за неохайну приналежність для торгашів тощо.

„А чому ж тут не проставлено моїх витрат, коли записано позики й зарібок?“ — запитав я літнього чоловіка.

— „Витрати?..“ — протяг чоловік і з усмішкою додав: „Це вже ви мали б самі написати... Хе, хе, торгівники у нас справніші, як ваш брат писака... А втім, прошу, давайте порахуємо, що ви там витратили...“

— Літній чоловік узяв олівця, присунув клаптик паперу і налагодився писати.

— Мушу признатись — все це було для мене так несподівано, що коли я, пригадуючи якісь видатки, казав до нього, — у мене тремтів голос.

„Атож... передрук драми „Білі хижакі“. — Раз, два три, чотири... за три передруки — по півтора червінця за аркуш — сім з половиною червінців.

„Що ви плутаєте? Ха-ха... І він так голосно за-сміявся, що всі урядовці на мить спинили роботу, а один з них навіть підійшов до нас і схилився на стіл, пихкаючи цигаркою мені в лице.

„Гаразд, уявм собі, що три рази передрук“ — притавівши сміх, промовив чоловік, нахилившись до папірця. — „А розписка від машиністки є?“

— В куті хтось стиха засміявся і поспитав: „а яка була, старий, — гарненька?.. Га?“

„Записали сім с половиною червінців. Далі! — зухвало промовив літній чоловік.

„Далі?.. Папір... Пошта... Мабуть, карбованців три...“

„Може й чорнило записати? — серйозним тоном запитав слідчий. — Це, виходить, разом, — сімдесят вісім карбованців. Усе?“

„Ні, поїздка до Севастополя по матеріяли й перебування там — тридцять червінців...“

„Тридцять червінців? Поїздка?.. Може, тридцять карбованців?“

„Ні, червінців...“

Чоловік стенив плечима. „Вирахуємо. Залізниця туди й назад двадцять карбованців.

„Мабуть, сорок п'ять набереться, а не двадцять...
„Сорок п'ять... Ви що, здуріли... Мабуть, рахуєте м'який або міжнародний вагон... Це вже занадто... Але хай. А де решта — гаданих ваших витрат двадцять п'ять червінців?“

Урядовець так зиркнув на мене, ніби я був кравець, а він міністер ділових справ із п'єси „Мікадо“ в ставленні Березіля... Погодьтеся, що мені стало ніяково слухати і почувати таке... Я пригадав, що в Севастополі мусів жити пару місяців, вивчаючи матеріяли...

„Мабуть, червінців п'ятнадцять вийшло на перебування там... Готель, їжу.

„П'ятнадцять червінців на перебування?...“ — визвірився урядовець, а потім: „Ви що, губернатор який, чи барон, щоб за день викидати по п'ятнадцять червінців!... Ви подивіться на його!“ — звернувся літній, чоловік на бік і поплескав дружньо мене по плечах. „Та й дивак же ви!“ — співчутливо додав він.

Мое обурення було безмежне, та я прикусив язика а потім тихо відповів: „не день, а, мабуть, два місяці...“

„Два місяці, щоб подивитися на місце, де бились білі й червоні? Ха-ха-ха!“ — зареготав літній чоловік і підвівся. Його сміх був не порожнім звуком; до нас підійшло ще двоє службовців, один з них той, що сидів під написом:

Податковий інспектор

Його фізіономія мені здалась симпатичною і я спокійно почав доводити, що їздив не оглядати місце бойовища, а вивчати матеріяли по архівах.

Літній чоловік, певне, щоб не попустити ініціативи з своїх рук чи щоб приховати своє недоречне зауваження, бо, мабуть, таки він домислився, що Перекоп не в Севастополі, — сів і знову взявся за олівець:

„Припустім, що ще п'ятнадцять — це буде біля двадцять червінців... Ну, а де ж іще десять?..“

— Десять?.. Я мусів знову заглибитись в минуле свого бюджету і пригадати, як мені не вистачало грошей, я телеграфував, щоб вислали з колективу позику... Адже мені треба було ще побувати в притонах для спостереження типів, вивчення жаргону, потрібних для двох розділів драми, але я вагався сказати.

Журналіст д'Неоро зідхнув і витер рушником спітніле горло й шию. Він знову запалив цигарку і, сповнений уваги, переляканими очима дивився на Маєва, що на момент змовк.

„А десять?.. десять, мабуть, пішло на притони“ — раптом вимовив я. На мить в канцелярії запанувала тиша. Потім всі разом так голосно зареготали, що я впустив шапку. І коли я нахилився за нею, хтось легесенько торкнувся моєї лисини, потук пальцем, точнісінько так, як пробують чи стиглий кавун, і промовив: „От так старичок! Притони! Випивка, дівчата! Хіба ж це витрати на роботу?..“

Я не пам'ятав вже, що говорив, я тільки знав, що пойнявся якимсь жаром і замість чуття й розуму мене цілого схопив вихор, і закружляв у своїм божевільнім танку... — Проте, я пам'ятаю, — хтось вигукував: „А хоч гарненькі дівчатка були?“ „Що ж потім венеролог знайшов у вас?..“ „А дружина ваша погладила за це по голівці?..“

Мов навіжений я мчав додому. Моя стара нічого не розуміла, що було зі мною, стенив плечима і лікар, покликаний нею, бо температура в мене була спочатку нижче нормальної.

Коли я видужав від гарячки, я мусів піти до суду і, мов стовбур, слухати, що там говорилося, хоч мій розум і не сприймав, що казав мій господар, який потяг мене до суду для доплати комірного, згідно податкового листа про зарібок і, до того, як не трудового елемента... Я тільки знав, що цілого мене

обсіли борги видавництвам, що більш позичати в них нічого не зможу, щоб виплатити присуд на шістдесят червінців комірнього і що моїй доньці доведеться по-прощатися з піяніно, за яке я цими місяцями врешті виплатив трирічну розстрочку...

Скажіть, будь ласка,— після цього напишеш щобудь? Стане сил щось творити? Я вже не кажу, що не в силі був будь-що написати за цілий час інциденту, аж до моменту доки й забрали піяніно?

Журналіст д'Неоро мовчав. Він був блідий і краплинки холодного поту вкрили його чоло.

Тому я й кинув цю „нетрудову“ професію і мені пощастило влаштуватися за грубника на залізниці...

— Гвалт! Рятуйте! — розлігся несамопитий крик у вагоні.

Журналіст д'Неоро підстрибнув на ліжкові і спустив додолу ноги.

Візаві силів у білизні його співпасажир і перестрашеними очима дивився на д'Неоро. Він важко дихав і тер долонею свого лоба.

— Вибачте! — тремтячим голосом промовив сусіда. Я, мабуть, крикнув сонний і ви злякалися...

В купе було світло. Надворі був день.

До купе зазирнув провідник вагону й кілька перестрашених посажирів. Вони побачили винуваті усмішки обидвох пасажирів, що спокійно сиділи на канапах, і причинили двері.

Хтось із них глухо промовив в коридорі:

— Мабуть, хтось із них сонний кричав...

— Я чомусь гадаю, що то я крикнув,— звернувся до сусіда д'Неоро і посмикав свій ріденький чубик.— Мені такий жахливий сон приснився про одного письменника... що страх!

— Про письменника?..— нараз запитав сусіда. Він перестав натягати шкарпетку, зиркнув на журналіста і іронічно промовив:— Мабуть, про те, як його тероризували податкові інспектори та хазяї квартир?..

Погляд д'Неоро на мить застиг у зачудованому здивованні і він прошепотів:

— А звідки ви знаєте?

— Я?... А, так на здогад... бо коли щось жахливе про письменника, так це неодмінно може бути тільки те, що я сказав...

За цим сусіда нервово смикнув на ногу шкарпетку, що аж тріснула. За хвилику він був одягнений і запихав до саквояжу свої речі.

Коли сусіда спакувався, він якусь мить постояв нерухомо серед купе. втопивши позір в безмежну чорну ріллю, над якою мініатюрними, грайливими метеликами пирхав перший сніжок... Врешті, він ухопив однією рукою за держак саквояжу, а другу простягнувши до д'Неоро, що, замислившись, все ще нерухомо сидів на канапі, підкорчивши ноги, і різким тоном проказав:

— Маю за честь... Я літератор Бубело... Певне, знаєте такого. Одна з моїх книжок визирає з купки ваших газет на столі... Так от... я тепер буду актором... Приятель мій за директора тут у Вельську... буду грати... До речі, там ставиться моя колись написана драма... До побачення!.. Вибачте, що перелякав криком...— Він захопив сак і винісся з купе.

Потяг поволеньки спинявся.

Д'Неоро часинку сидів нерухомо, дивлячись на двері, що за ними зник його сусіда Бубело, потім ухопив черевики і почав хутко вбуватися.

Коли потяг спинився, журналіст, втягнений, з маненьким чемойданчиком у руці й купою газет і книжкою Бубела під пахвою,— винісся з вагону на перон... На мить він спинився, озираючись, ніби шукав чоловіка, що висів оце тільки, і, хутко підійшовши до урядовця в кашкеті з червоним верхом, поспитав:

— Коли йтиме потяг назад до Харкова?

СЛУХАЙТЕ!

СТЕЖТЕ!

КУПУЙТЕ!

Вийшли літературно-мистецькі матеріали

АВАНґАРДУ!

Це найкраще, що могло з'явитись цього року

З ГАЛУЗІ В.ІХ МИСТЕЦТВ

Тут ви маєте, крім добірного літературного матеріалу, розділ малярства, театру, кіно, радіо й інших мистецтв.

Але найбільше вас вразить, безперечно,

МИСТЕЦЬКИЙ ВІНІГРЕТ,

що в нього складовими речовинами входять не тільки такі спожитовні речі, як картопля, буряк, квасоля, перець, гірчиця, оселедці, але й динаміт, піроксилін, порохи отруйні гази. Все це треба розуміти в переносному змислі.

Блискуче оформлення, небувале не тільки в Радянському Союзі, але й у всьому світі, дав Василь Ермілов. Конструктивна верстка журналу доведе всім, що тільки таким шляхом ігме розвиток оформлення книжкової продукції.

Під керуванням Вал. Поліщука і Леоніда Чернова, як редакторів цього яскравого видання, говорить нове слово редакторського мистецтва, уміння добрати матеріял, уміння так його подати, щоб ні один рядок не був по-рожнім для читача.

Розмір книжки — 1 друк. аркушів.

Ціна — 1 карб. 25 коп. — явно дефіцитна.

тираж обмежено.

Тому поспішайте придбати й прочитати цю новинку нашого сезону — неодмінно.

Мистецький вінігрет, де подана критика, інформація і репліки на наше сучасне мистецьке життя, де знищуються старі форми літературної й мистецької організованості, як ВУСПІ, Плуг, Молодняк, АХЧУ й інші, ви будете читати так само захоплено і гостро реагувати, як ви реагували на мистецький вінігрет Бюлетеня Авангарду.

В мистецьких матеріялах Авангарду взяли участь такі автори (за альф.):

Берман, Бехер, Довгаль, Василь Ермілов, Оксана Забіла, Курт Клебер, Клин, Левада, Міхальський, Мисик, Мих. Паньків, Пятак, Валеріян Поліщук, Сорока, Бруно Тавт, Раїса Троянкер, Філіпов, Хвостов, Вас. Чечвянський, Леонід Чернов, В. Ярина (померті твори) та багато інших.

За оголошення, що друкується в альманасі, Літярмарком відповідальности не несе. Літярмарком.

Вподобався вам фейлетон Ол. Досвітнього?

Здорово.

„Видимий світові сміх крізь невидимі світові слъози“.

Оці інтермедії, що ви їх зараз читаете, розклавшись у зручній фотелі, в своєму затишному помешканні з ванною, телефоном і електричним чайником, — ці інтермедії, любий читачу, писано в найнесподіваніших місцях нашої дорогої столиці: в Утодіку (де заважала авторові шановна представниця утодіківського апарату Христина Данилівна), за лаштунками Березоля (заважав пожежник), в кафе Пока (заважали співробітники „Н. Генерації“, що окупували Пока під свою редакцію), на радіостанції Наркомосу України (заважав секретар скаргами), а частина інтермедій писалася навіть в ліфті готелю „Асторія“, в співробітництві з українською балериною, коли він, ліфт, по дорозі з першого поверху на третій застряв на тридцять п'ять хвилин між третім і четвертим поверхом.

Цікаві літексперименти!

Звичайно, краще було б, коли б автор, покинувши ці небезпечні експерименти, просто писав би край свого столу у власній кімнаті.

Один письменник розповідав:

— Прокидаюсь уранці. (Живу у товариша. Білизна моя лежить — Пушкінська, 42; рукописи — Торговий, 2; комірці — Свердловська, 7; чемодан тут таки, у товариша під ліжком). Прокидаюсь і згадую: на 11 годину ранку треба віднести до редакції рукопис. Інакше — скандал, свинство, крах. Кидаюсь до бльокнота (там у мене записано, де що лежить): рукопис „Пригоди доктора Покса“ — Торговий, 2, у скрині. Ключ від скрині — в чемодані. Де ж ключ од чемо-

ІНТЕРМЕДІЯ
ЛЕГКОВАЖНОСТІ

дана? Півгодини розшуків. Нема. Загубив. Біжу до слюсаря. Відмовляється. Біжу до другого. Лишаю завдаток, беру десяток ключів. Прибіг до чемодана. Пробую відімкнути. Ключі не підходять. Хапаю чемодана (два з половиною пуда), їду до слюсаря. Слюсар півгодини ворожить біля чемодана, відмикає, Лечу з чемоданом до товариша. Відшукую в чемодані ключ од скрині. Лечу — Торговий, 2. Кімната товариша на Торговому, 2 — замкнена: товариш пішов на роботу. Лечу до його установи. Беру ключ від кімнати, лечу Торговий 2, відмикаю кімнату, відмикаю скриню, хапаю рукопис, лечу до редакції...

От і кажіть після цього, що я не повинен мати одне з двох: або власний автомобіль (возити чемодан до слюсаря), або власне помешкання.

— Кожен письменник повинен мати своє помешкання із знаряддям виробництва.

... Автомобіль — трудящим, — голосом сирен сурмить Автодор (чому не „Автошлях“ — до речі!).

Хай отже трикутник апологетів автомобіля: Остап Вишня — О. Слісаренко — О. Довженко — хай цей трикутник збере в своїх гранях все, що є серед українських мистців найавтомобільнішого. І хай за рік Лесь Курбас помчить на роботу у власному авті, а Чечвянський з художником Єрміловим на чепурному мотоциклі задирчать харківськими проспектами.

... Розповідають таке:

Одного разу на прем'єрі в „Березолі“ Борис Ліфшиц покликав у куток автора цих рядків і, таємниче покручуючи його за гудзика, інтимно прошепотів:

— Чули новину? Укравтодор оголошує конкурс на найкраще автодорівське оповідання. Звертається до всіх українських письменників. Перша премія — новенький автомобіль. Друга премія — старенький автомобіль. Третя — мотоцикл.

Другого дня про це знала половина українських письменників. Розповідали цікаві сюжети.

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

В. ш. товаришу редакторе,

дозвольте мені вмістити в Вашому журналі кілька слів, які, сподіваюся, розвіють ті непорозуміння, що виникли в зв'язку з моїм сонетом „Лебеді“.

Сонета цього я написав під безпосереднім впливом відомого сонета Стефана Маларме, який починається словами „Le virge. le vivace et le bel aujour'd'hui“ і якого я переклав українською мовою влітку минулого року. В своєму вірші Маларме говорить про марне намагання розуму вирватися з когданів дійсності. Його Лебідь може струснути з своєї шиї весь інший, що сів на неї, всю її „білу агонію“, але не має сили визволити крил, що примерзли до криги.

В останніх двох терцетах свого сонета, що особливо вражали деяких критиків, викликавши у них почуття непевності й сумніву, я говорю про п'ятьох поетів „Абатства“, що, зрікшись еготизму і наблизившись до сучасності, розбили той лід одчаю і зневіри, в якому замерзав „темний“ геній Маларме. Це ті поети, що, заснувавши кретеїльську комуну, заробляли фізичною працею на хліб насущний і самі друкували свої книжки. Імення їхні — Жюль Ромен, Жорж Дюамель, Шарль Вільдрак, Рене Аркос і Александр Мерсеро. Мене не раз надихала їхня любов до людини-товариша, маленької порошинки всесвіту, і я багато з них перекладав. Це люди, що хотіли бути здоровими, сильними й що сміливо йшли до майбутнього. Фанфари, що в них співає сонце, — так сказано про них в уніаністському гімні.

Отже, наївним треба бути, щоб убачити в моїх „Лебедях“ людей, опозиційних до нашої сучасності. Бо й справді, де ж те „п'ятирне іроко“, що не тільки „держав“, а й „перемав“? В нашій літературній дійсності такого немає. Лише буйна фантазія деяких критиків могла його утворити. Я радий би цим критикам не шукати „особеного смысла“ в літературному творі, а „обращать внимание на видимую цель и намерения автора“.

Михайло Драй-Хмаря

Краси пречистої без-
смертний, гордий син,
сп'янілим махом крил
чи ти розіб'єш нині
забуле озеро, де покриває іній]
прозорий лід літань, що не дійшли вершин?

С О Н Е Т¹

СТЕФАН МААРМЕ

О, лебедю, загадай: ти був і є один
прекрасний, — та дарма змататися в пустині:
ти в пісні не сказав, в якій це жить країні,
як мертвої зими засяє сонний сплін.

Ти б швидше струснув білясту агонію,
ти вперечив би і обищу стихію, —
але не жах землі, що крила полонив.

О, лебедю, в своїм вишнанні непотрібнім
холодним сном зневаг навік себе ти вкрив
і, як нара в імлі, лелієш слявом срібним.

Переклав Михайло Драй-Хмара

¹ Див. коментар до цього сонета в акад. О. Гиллярова: „Предсмертныя мысли XIX века во Франции“. К., 1900, 571 — 573.

Так досі й невідомо: чи справді Укравтодорові спала на думку ця блискуча ідея, чи це просто — прекрасний витвір буйної фантазії Бориса Ліфшица?

Коли це навіть так, то Автодор осоромився б на цілу Україну, коли б не скористався з цієї чудесної ідеї, віддавши належну шану її авторові, який ще раз довів притаманну йому здібність бачити за кілька років уперед.

А покищо — Письменники українські!

Ви вже зрибалізувалися. Ви рушницізувалися. Ви ковзанцізувалися.

Але час біжить. Час не жде. Щоб не лишитися позаду —

Письменники українські!

Мотоциклетизуйтеся!

Забудьмо про ті часи, коли верхом досягнення наших шановних предків були рідні воли, і подякуймо шановних предків за те, що вони свого часу не організували „Володор“.

Миготять віки. Козацького друга і брата догнав, перегнав, переміг восьмисильний мотоцикл.

Воздаймо нашу подяку українським залізницям... та чи багато ви побачите з вікна вагону Харків — Одеса або Одеса — Київ? Андрій Панів в крайньому разі опише вдачу та звичаї тубільців купе № 17, а Майк Йогансен напише філологічну розвідку на підставі розмов з вагонним опалювачем.

Хто з нас зазнав цього щастя день за днем покривати верхи на сталевому коні неозорі простори нашої країни? Рожевим запашним ранком з'їсти шматок сала, перевірити мотор... і ось уже тріпоче його сталеве серце, біжать назустріч ліси, річки, долини, могили! Голос грубіє, шкіра на обличчі темніє від вітру й сонця, а м'язи наливаються силою й могутністю, як яблука восени.

Зупиніться серед шляху. Зупиніться! Відпочиньте... Подивіться навкруги. Як хвилюється золоте жито! Як молоді пружні груди! А на фоні золотому, золотавому — сліпучою зеленою плямою — старий-старезний дуб. О, чорт би його взяв, який він прекрасний, незрівняний — цей столітній велетень! Чи може це тому, що його обняло, охопило й ніжно пестить його мудру віковою мудрістю голову сліпуче-сине, як очі коханої, небо? Чи не так пестила колись Мазепину сиву голову найніжніша серед ніжних Кочубеева Марія?

Скажете:

— Ет! Це ми побачимо й на полюванні.

О, люди! О, рибалки й мисливці! Та зрозумійте ж ви, що там ви прив'язані до жалюгідно-тісної десятиверстної площі парою отих наївних кочерг, що їх ви в засліпленні пихи гордо називаєте ногами. А тут — ви вільні. Ви перемогли віддалення. Мотоцикл зриває з вас кайдани простору.

Коли вам кажуть:

— Еге-ге... До Миргорода вам іще пхатись і пхатись... Верстов сто... — ви призириливо спльовуєте через ліве плече, заводите мотор, піддаєте газу —

і за дві з половиною години п'єте чай з малиновим варенням у голови миргородського виконкому.

Новітнього українського кобзаря треба посадити на мотоцикл, як це вже зробив один з наших товаришів („Кобзар на мотоциклі“, поеми).

Бо сучасний письменник без мотоцикла — це: коняка без хвоста, „Березіль“ без дотації, Сосюра без кия, Будинок Блакитного без гарного буфету, С.Пилипенко без байки, „Вісті“ без фейлетонів Іони Ворчевісущого.

Рибальство!.. Що таке рибальство?

Сидиш на березі, як на „Змові Фієска“ десь у Генуї, — і подихаєш від нездійснених бажань, чекаючи на якусь паршиву рибинку.

Полювання!.. Що таке полювання?

Хіба третій акт „Реву на хвилі“ не доводить, до чого може докотитись мисливець? Вишня, Остап Вишня — дотепний, веселий Вишня — пускає зі сцени такі дотепи, що зробили б честь першому - ліпшому провінціальному брандмайстрові.

А ідеологія!

„Письменники, киньте вашу боротьбу й шукання. Рівняйтесь на Павла Михайловича: блукайте з рушничкою по болотах — і заспокойтеся. І буде тоді в рідній українській літературі „мир, спокій і благо-
раствореніє воздухів“.

Аміль. Стоп. „Вилазь — приїхали“.

Чому — ви думаєте — автори, що робили цей текст для „Березоля“, цього авангарду нашого театраль-ного фронту, чому ті автори докотилися до такої ідеології?

А ясно чому: яка ж ідеологія може бути в лю-дей, що дивляться на мотоцикл тільки як на вдо-сконалене знаряддя для псування повітря?

Натягнімо ж віжки й чекаймо на нову березиль-ську прем'єру „Королева невідомого острова“ (текст П. Балабана, ставлення Ф. Лопатинського, музика Крижанівського, оформлення Меллера, в ролі Габі — Зінаїда Пігулович і Голицінська, Рафу — Дада — Крушельницький, Поль — Лесь Подорожній і Іван Бі-лашенко.

А там, за „Королевою“ десь в далечині майорить „Мина Мазайло“ М. Куліша (в ролі Мазайла — Гірняк).

До речі, про Миколу Куліша. Кілька рисочок з життя нашого драматурга, — як пишуть другорядні рецензенти „Харковского Пролетарія“.

Ви вже, мабуть, чули, як зворушливо дякували Ми-колу Куліша видатні робітники московського друку:

— Ви стільки насолоди дали нам своїм незрівня-ним твором „Чорна Рада“. І до речі, що поробляють ваші друзі: Іван Франко, Шевченко і Леся Українка?

Кажуть, що М. Куліш з горя пішов дивитись „Дни Турбины“ і остаточно переконався, що п'єса

ця — шкідлива: в театрі в нього витягли гроші й документи. Та дарма! Зате наші письменники їхали до Москви в справжньому пасажирському вагоні, на якому не було традиційного написа:

Для устриц
або

Скоропортящийся груз.

Нічого подібного! Вагон мав цілком відповідний урочистий напис:

Харьков-Москва

І хай наші вороги не вбачають „холодка“ в тому випадковому факті, що московський візник, ловлячи гав, вивалив із своїх санок на брук Остапа Вишню з товаришами, і Остап Вишня позбавлений був змоги навіть „виразиться, як подобает случаю“, бо поруч з ним борсалася в снігу в трохи незвичній для оперової співачки позі — шановна Марія Іванівна Сокіл.

Так, „холодок“ був (щось більше 30 градусів), але це був не той „холодок“, якого хотілося б нашим ворогам. Російські видавництва готують аркуші для творів українських письменників, а українські письменники чекають на весні гостей з РСФРР, Білоруси, Грузії та інших республік Союзу.

Примітка по суті. Автодор має цього року „розв'язку“ на Харків — 20 мотоциклів. Це в той час, коли робітники одного тільки ДЕЗ'у подали заявки на 100 мотоциклів!

— Гм-гм!..

До речі: оце „гм-гм“... ми запозичили у ВУФКУ. Це воно мало погану звичку так відповідати, коли його питали, чому воно в своїй роботі відривається від українського суспільства.

Прекрасна, вичерплива, недвозначна відповідь:

— Гм-гм!..

Але це було колись.

Тепер — не те.

У ВУФКУ повіяв животворчий, життєдайний свіжий вітер.

Вже майже закінчено величезну київську кінофабрику. Уже налетіли туди з усіх кутків нашого безмежного Союзу, як метелики на вогонь, кінохалтурники всіх напрямків і гатунків із своїми власними операторами, помічниками, героїнями, тьотями й дядями. Уже почали вони правильний наступ на молоду, наївну й довірливу ВУФК'їнську дитину.

Але й мистці не сплять. Перестають, нарешті, балакати, „ув'язувати“, „уточняти“, „погоджувати“ й „поглиблювати“—і починають робити. Довженків „Арсенал“ пішов уже тріумфально по екранах України. Фавст Лопатинський вже знімає картину Михайла Панькова „Суддя Рейтан“ і готується до „Захара Беркута“. Михайло Майський здав уже свій сценарій „Секрет ропіта“ і постійно працює в редактораті ВУФКУ разом з Павлом Івановим. Ю. Яновський здав свій „Царський Острів“... А на черзі ще ціла низка письменників (О. Досвітній, Ол. Копиленко, Л. Чернов, Юрезанський), що їх запросило ВУФКУ або командировав Кореліс на кінороботу.

Крига пішла... Віє свіжий вітер.

Молодість буяє, іноді дає в наслідок тисячі метрів зіпсованої плівки,— доказом тому є „Інтермедія з кіно порадами“, яку ми подали вище.

Епізод другий: Єміліо Куделя. Ні, до звичаїв цієї країни при звичаїтись було не легко (не шукайте тавтології: взаємини поміж звичаєм і при звичаєнням тут такі ж, як між слоном і російським дієсловом прислонитися у відомій анекдоті). Та чи й варто було при звичаюватись?

З ЗАПИСОК КОНСУЛА

В. П'ЯТНИЧЕНКО

Адже я тут був тимчасово. Або: ми були. Бо коли я на пароплаві дістав радіограму — завернути на Південь, де треба перебути місяців зо два, доки туди приїде новий уповноважений — я поставив умову, щоб Булгаков їхав зо мною. Він теж не перечив, отже стало нас трое: я, Булгаков і моя дружина.

Але що до звичаїв.

Поперше, на пристані столиці - порта мене зустрів офіційний представник міністерства, який заявив, що він нікого не репрезентує, прибув з власної ініціативи, не маючи жадних доручень; проте — додав він — міністерство висловлює через нього своє задоволення з приводу мого приїзду й сподівається, що й т. д. — все, що в таких випадках належиться.

Подруге, він другого дня попередив мене, що недоцільно мені звертатись по авдієнцію до уряду; проте, президент радий буде мене бачити в себе приватно.

— Потрета, президент, поруч інших питань, поцікавився моїм консульським стажем; почувши мою довідку, сказав, що його надзвичайно тішить мій багатий досвід, бо консульської роботи тут серед моїх компатріотів безліч; а поруч того додав, що уряд позбавлений змоги визнати мої консульські уповноваження й екзекватури мені не дасть, бо консульської конвенції ми ще не підписали, отже й т. д.

Власне кажучи, це все було „поперше“ — про ставлення уряду. Аж тепер перейдемо до —

подруге. Саме — до ставлення робітництва. До помешкання колишнього царського консульства (нам його віддали з попередженням, що наших прав на нього уряд не визнає) цілий день ходили делегації від місцевих профспілок і робітничих організацій. Од енергійних і сердечних стискань моя правиця почувала себе як... (вибачте, не дібав метафори — обійдеться на цей раз). Оце щойно приходили робітничі тютюнових плянтацій, подарували моїй дружині чудових тропічних квітів з пелюстками вогкими й м'ясистими, як губи цих смуглявих креолок. За ними пожежники, бурхливо вітаючи мене, заявили, що беруть шефство над нашим будинком, отже нам нічого боятись пожеж і взагалі стихійних нещасть. Нарешті залізничники, вішанувавши мене почесним квитком члена спілки (що, до речі, давав мені право безплатного проїзду по всіх залізницях республіки), запросили мене на товариську вечерю до депа.

— Ми не вимагаємо відповіді, розуміючи делікатний стан товариша - консула, — казали вони. — але не думаємо, щоб товариш - консул образив нас своєю відсутністю.

Стан був справді делікатний. Та з нього вивів мене уряд. Вже знайомий мені представник міністерства з'явився щойно вийшли залізничники й сказав, приблизно, таке:

— Уряд не схвалює нетактовного запрошення спілки залізничників, тим паче, що за відомостями поліції на вечірці буде

спроба влаштувати демонстрацію симпатій до ладу вашої країни, що з нею ми ще не оформили остаточно своїх взаємин. Проте (їй - право, це не я, це вони зловживали нещадно тим протє!) уряд не може мати заперечень до того, щоб сеньйор-консул відвідав тв вечірку, оскільки його обрано на почесного члена спілки. Уряд лише сподівається, що сеньйор-консул триматиметься в межах...

В яких саме межах. він не пояснив, та й потреби не було. Я був на вечірці. Там відбулась демонстрація симпатій до СРСР і я тримався в межах, тобто говорив про мою країну й не торкався їхньої.

Наприкінці мене запросили на конгрес місцевої федерації профспілок, що відкривався за два дні.

А другого дня всюди розліплено було відозви виконкому федерації профспілок з гострими вихватками проти СРРР, більшовиків і... мене особисто. Звичайно, я на конгрес не пішов, бо не треба було навіть детективних здібностей Днів Турбінних, щоб передбачати, що він (конгрес) пройде під знаком гостро підкресленої ворожнечі до СРСР.

Якраз Дні Турбінних не зрозумів, у чому тут справа, так само (ви ще не забули, що все це було подруге?) як не міг він зрозуміти того, що —

потраєте, майже всі в столиці чудово розуміли англійську мову й категорично відмовлялись вживати її. А з нас трьох еспанську знала, і то не дуже досконало, лише моя дружина Колись я гдузював з її не дуже вдалих намагань читати Сервантеса в оригіналі, а тепер, як бачите, придалось.

— В чому справа? — розгублено питав Дні Турбінних, — що за безглузда країна?

Зовсім не безглузда, товаришу Булгаков, — намагався я пояснити, — а просто не дуже самостійна країна. Вона надто боїться свого Континенту й Північного сусіда, звідци ота половинчата й кручена політика. Вона не менше нечаявидить того сусіду, звідци й вороже ставлення до його мови. Нарешті, вона симпатизує нам, бо —

— Е, та з якої речі я буду вам тут повторювати ті популярні лекції, що їх я читав Булгакову? Тим паче, що в ще й

п'яте.

Воно, щоправда, не залежало від ладу країни. Проте до нього ще важче було призвичаїтись. Уявіть собі:

зранку — спека; прокидаєшся од почуття, що в горлі й роті твоєму пащить бесмерівська піч; зриваєшся з постілі й біжиш під холодний душ;

в полудень спека стає нестерпною; заздриш всім ескимосам і полярним експедиціям; шкодуєш, що не можна перенести кабінет до ванної й приймати одвідувачів під безперервним душем у макінтоші;

біля четвертої години, коли ти вже міняєш третього крахмаль-

ного комірка (нічого не поробиш, етикет!), з жовтавого плато на північному заході віє чудовий прохолодний вітерець.

І от, коли ти, з полекшею відхнувши, виходиш подихати свіжим бризом в тіні платанів і помаранчових дерев Алеї Незалежності —

починається дощ.

Та який дощ! Злива! Потоп!

Біжиш до найближчої кав'ярні чи крамниці, щоб укритись, та де там! Все замкнено, місто завмирає, місто спить до сьомої години — сієста. Так називається там своєрідний вид анабіозу, що його тубільці вважають за передобідний перепочинок.

Додайте до цього, що на плато дихати нічим — таке рідке повітря, — а в міському паркові малярійний москіт, од якого жорстко страждала моя дружина, тоді скажіть:

— Чи легко було призвичаїтись до цієї країни та її звичаїв?

Не кажу вже про дружину. Вона танула на моїх очах і щовечір трусилась у приступках малярії. Тимчасом їй доводилось працювати, і чимало, бо ми з Булаковим не знали ж еспанської мови.

Та чи не гірше було з самими Днями Турбіних. Він (вони?!.) скуп, роззlostився й не знаходив невинуватих епітетів для цієї країни. До його скарг на неї додалась ще одна. Він забив собі в голову, що в країні готується переворот.

— От побачите, — запевняв він, — не сьогодні - завтра напевно буде; а що ми тоді робитимемо без правного статусу, без екзекватури, навіть без консульських карт?

— Товаришу Булаков, — намагався я йому втокмачити, — коли б справді сталося „coup d'Etat“, то не допомогли б нам екзекватури й картки, бо нова влада просто не визнала б їх. Та я шкодую, що радив вас читати О. Генрі для вправ англійської мови. І мова в нього не чиста й уяву він вам дає хибну про цю країну. Республіка, де ми перебуваємо, це вам не Венеція (що її змалював О. Генрі в „Королі й капуста“). Влада тут хоч і нерішуча, та досить тверда, і нема ніяких ознак наближення перевороту. Час вже кинути „оперетковий“ підхід до цих республік.

Та Дні Турбіних лише всміхався багатозначно й твердив своє:

— От побачите...

Усмішка й оте „побачите“ були такі зловісні, нібито він сам планував перевороти й змови, щоб помститись цій країні за її незвиклі звичаї й підсоння.

Я сидів і мляво намагався дратуватись на центр, що забув, очевидно, за мене, бо не сповіщав про час приїзду уповноваженого. З моїх потуг нічого не виходило, бо навіть дратуватися за такої температури не ставало снаги. Тоді я почав уявляти собі конструкцію універсального холодильника, що регулював би

температуру не лише в мойому кабінеті, але й по цілому місті. Це мов корисне винахідництво перервав кур'єр, подавши візиту картку.

Грега було б далі писати отак: „Звичайний прямокутничок брістольського картону, що на ньому чітким шрифтом виведено незнайоме ім'я“ й т. д. Мінняю цей класичний стиль головно з тих міркувань, що дрібниці розходяться: картон був не брістольський — манільський; картка була не друкована, лише написана червоним атраментом, а імен було аж вісім. Тобто воно було одне, та писане на вісім мов. І перш за все кинулося у вічі найрозуміліше — „Емілію Куделя, викладач чужих мов, каліграфії й математики“.

Занесло ж його, того Куделя!

— Хай живе! Просіть.

Сивий волос, голене обличчя, вицвілі очі й якісь метушливі, невпевнені рухи наркотика.

Мене не здивував піднесено-врочистий тон. Я вже звик до висловів почуттів захоплення тим, що „вперше на нашій заморській землі“ й т. ін. Справа теж звичайна: відновлення радянського громадянства, поворот на батьківщину. Та все це міг би поладити Булгаков. Куделя бажав бачити мене особисто. Навіть у важливій справі. Цікаво, послухаємо. Він, звичайно, хоче почати з автобіографічних подробиць. Це теж так зрозуміло для людей, що давно покинули рідну країну й просто радіють з нагоди звіритися „своїй людині“. Кажіть сміливіше, громадянине Куделя, а я перекажу це читачам.

Куделя вже двадцять три роки в цій частині світу. Найбільше перебував у Мехіко. Коли там довідались, що він учився в Полтавській духовній семінарії, особливо ж коли запримітили його здібності до чужих мов каліграфії й математики, то запропонували йому здати іспита на звання вчителя народніх шкіл. Отже він був на державній посаді по штатах Гідал'го та Юкатан, довгий час перебував у Тампіко. Мови свої не забув, хоч знає шість чи сім інших, бо часто обертався в емігрантському середовищі. А оце вже швидко, як утік з Мехіко Куделя. Так, утік, бо його там мало не повісили. Як це трапилось? А дуже просто. Куделя — переконаний революціонер. Може в нього деякі розходження з комуністами, отже до партії його не прийняли, але Куделя не міг стерпіти несправедливого ладу Мехіко й намагався викликати там революцію. Чи мабуть і не чули, що на Юкатані була тижнів зо три радянська влада? То ж Куделя був серед найактивніших її діячів. Крім того, він вважав, що якби скинути папашу Кайеса й знов посадовити розсудливого Сорегона на президентське крісло, то це було б краще. А коли б і Сорегон зазнався, то знайшовся б інший, а то ж Кайеса знову можна обрати. Що це має спільного з радянською владою? Воно й мені здається за трохи плутане. Ну, що ж, не треба ставити до Куделі суворих вимог. Не забувайте ж, що в нього роз-

ходження з комуністами. Проте, як же його мало не повісили? Було це в Тампіко. День базарний, народу на майдані безліч, отже Куделя забажав використати нагоду, щоб поагітувати. Він обрав дуже вигідне місце — коло крамниці снопов'язного шпагату. Стуло для трибуни дав йому власник крамниці, який щиро повірив, ніби Куделя хоче реклямувати його першосортний крам. Коли зібралась юрба, Куделя справді сказав кілька компліментів шпагатові, та закінчив трохи несподівано: „Товариші й громадяни, — сказав він, — цей шпагат настільки тугий і крепкий, що на ньому можна було б повісити всю нашу буржуазію, а перш за все я пропоную повісити нашого президента й увесь кабінет, щоб не зазнавалися“. Та в юрбі переважали прихильники папаші Кайеса, і вони забажали спробувати тривкість шпагату на вазі тіла самого Куделі. Врятувала його дрібниця. Коли охочекононні кати даштували зашморг, одна шпагатина обірвалася, і обурений натовп ухвалив раніш повісити власника крамниці за те, що він дурить чесних фермерів, продаючи їм такий поганий і гнилий шпагат. В загальній метушні Куделі пощастило втекти, але межі Мехіко він покинув назавжди, бо там за ним пошукує поліція. А тут він безробітний, бо ніхто не визнає його мекіканського диплому й стажу.

Автобіографічні деталі трохи затяглись. Яка все таки в нього до мене важлива справа?

Куделя став у позу й набрав повні груди повітря.

— Товаришу й громадянине! Ви хочете, щоб на землі була ще одна радянська країна?

— Я бажав би, щоб весь світ був радянський, та яке це має відношення до нашої розмови?

— Я можу це зробити.

— Ну, на цьому мене не так легко спіймати. Надто вже воно просто.

— Вибачте, але мій уряд не давав мені доручення займатись переворотами в Мехіко. Повинен відхилити вашу ласкаву пропозицію.

— Та то не в Мехіко. На Мехіко я махнув рукою. Я маю на думці іншу країну.

— Чи не ту, де ми перебуваємо?

Куделя завагався.

— Ні, я розумію, що це було б для вас незручно. Мова мовиться за іншу, сусідню республіку з заходу.

— Все одно, громадянине Куделя, мене не спокушав ваша пропозиція. Я тут виконую лише консульські обов'язки, та й то неофіційно.

— Але ж це було б так легко. Дайте мені лише два пароплави й зброю. Запевняю вас... Ви ж потім будете каятись...

— Нема в мене пароплавів зі зброєю, а коли були б, то я б вам їх не дав. Знов кажу, ми цим не займаємось.

— Але ви ж комуніст!

— Саме тому я виконую лише ту роботу, що мені доручає моя партія й мій уряд. Та й взагалі моя партійна приналежність тут ні до чого.

— Ну, а коли я звернусь по допомогу до іншої держави, ми зробимо революцію й там запанує не радянський лише, знов буржуазний лад, невже ви не будете шкодувати?

— Це ваша приватна справа, звертайтеся по допомогу до кого хочете, а нашу розмову нумо вважати за закінчену.

Куделя скривився ніби од фізичного болю.

— Товаришу, громадянине, може, ви думаєте, що я провокатор який... Запевняю вас... Присягаюсь! Я стільки років мріяв... А тепер — безробітний, самотній... Ви повірите — я голодую!

— Це друга справа. Коли мова мовиться про матеріальну допомогу для вас особисто, то про це можна буде подумати. Приходьте днями, може ми щось придумаємо. Але умова — ніколи не повертатись до теми про пароплави зі зброєю.

Куделя більше не приходив. Та, очевидно, він ще не покинув надій вплинути на мене. Коли дружина одного дня сповістила мене, що вже знайшла викладача еспанської мови й удо-сконалюється в ній, мені й на думку не спало подікавитись ім'ям того викладача. Я лише спитав, чи справді він добре знає мови й хто його рекомендував.

— Селеста, — відповіла дружина.

Селеста Лопеда була робітниця тютюнових плянтацій, активістка й безперечно щира прихильниця СРСР. Отже я заспокоївся на тому, що дружина бере лекції з еспанської мови в певної людини. Відбувались ті лекції в помешканні Вечірнього Робітничого Ліцею.

Як я досить скоро переконався, то була неприпустима байду-жість з мого боку. Одного дня, коли ми залишились наодинці, дружина мовила:

— А як добре було б, коли б дeneбудь постала ще одна радянська країна. В якійсь іншій країні світу. Ти розумієш, любий, коли б з двох кінців... буржуазний світ опинився б у колі... Ах, як це було б чудово!

Я насторожився.

— Почекай, почекай, як звати твого вчителя?

— Еміліо... забула. Він просив, щоб я до нього зверталась просто Омелян Степанович.

— Куделя. Це він тобі верз отих дурощів про нову радянську республіку?

— Нуда, він кавав, що цього так легко досягти. Не розумію, чому ти вважавш це за дурощі.

— А от я тебе не розумію. І як тобі тільки не соромно, ти ж партійка, — невже ти могла серйозно повірити, ніби таким чином творяться нові радянські республіки? Ну, звичайно ж, він кавав тобі про два пароплави зі зброєю й гудив мене.

Після моєї лекції (а тяглася вона з годину) дружина погодилась, що треба змінити викладача еспанської мови. Єдине, в чому вона не визнавала мені рації, це те, що треба обережніше ставитись і до сеньйорити Лопеда.

— Вона чудова дівчина й просто, мабуть, бажала допомогти Куделі, зважавши на його матеріальну скруту. Я певна, що вона не знала про його авантурницькі плани.

Довелось погодитись, щоб дружина не поривала знайомства з Селестю, тим паче, що це звернуло б на себе увагу профспілчан, почали б дошукуватись причин, а в мої плани зовсім не входило розводитись про пропозиції Куделі, це бо могло б дати привід до ворожої проти нас кампанії. «Нема, мовляв, диму без вогню» й т. ін.

Проминуло тижнів зо два. Ми вже почали забувати за Куделю. І коли на світанку нас збудила стрілянина десь за містом, єдине мов припущення було:

— Знов десь маневри.

— Дні Турбіних не погодився:

— Напевно переворот.

Та в ранішніх газетах не було нічого про стрілянину, все в місті було абсолютно спокійно, і я не заперечував, коли дружина заявила, що має намір сьогодні оглядати тютюнові плантації. Просив тільки, щоб не надто забарилась, щоб не спізнилась на обід.

Друге видання газет, що вийшло десь біля дванадцятої години, переконало мене, що на світанку справді відбулись якісь події. Щоправда, не переворот, але спроба його вчинити. Як і треба було сподіватись, невдала.

Газети подавали подробиці. До берега підійшло два пароплави. Рисадили десанту — душ із чотиреста. Певні, що їх ніхто не помітив, інсургенти підійшли до самої фортеці Незалежності, ще з середини минулого сторіччя ліквідовані й напівзруйновані. Та уряд знав про підготовку десанти. В фортеці чекало урядове військо. Всю десанту оточено й винищено. Операцію переведено за якусь годину, без зайвої метушні й дуже ефективно. Лише кілька повстанців, що їм пощастило втекти, заховались на плато. Вожді повстання в руках уряду.

Дні Турбіних навіть не намагався святкувати свою перемогу («я ж казав»!). Навпаки, вигляд його був досить розчарований. Очевидячки, він переконався, що на перевороти в цій республіці розраховувати не доводиться. Та в урядовому повідомленні були рядки, що нас поважно стурбували:

«Як вияснилось, змовців субсидувала й постачала зброєю через свого представника одна чужоземна держава, зацікавлена в зміні ладу по інших країнах».

Для нас було ясно, що коли хто й приклав рук до цієї невдалої змови, то це був великий сусід з Північного Континенту. Та хто б повірив, що урядове повідомлення має на думці

не нас? Значить, треба було чекати непрямних розмов із урядом.

Турбувало мене й те, що дружина не повертала.

Довелось пообідати без неї. Наближався вечір. Її все не було. Я подзвонив до контори плянтації. Звідти сповістили, що „сеньйора виїхала по обіді в напрямку плато“.

Значить, не додому? Адже плато було в протилежному напрямку. Що це могло значити?

Дні Турбіних співчутливо поглядав на мене. Очевидячки, він збирався висловити свою чергову „думку“, та не відважувався. Він зідхав, розкривав рота, збирався з духом, але нічого не казав. Це мене починало дратувати.

— Ну, в чому справа? — не витримав я нарешті. — Кажіть уже, що там на вашу думку, але киньте цей вигляд камбали, що її викинуло на сухий берег.

— Я піду шукати, — нарешті наважився він.

— Куди? На плато? Цього ще бракувало. Ви хочете, щоб вас спіймали на спробах встановити зв'язок з повстанцями? Адже ніхто не повірить, що ви пішли на плато з якоюсь іншою метою.

— А з якою метою туди подалась ваша дружина?

— Оце то мене й цікавить. Як би її справді не захопили повстанці.

— А ви не припускаєте думки, що... Тільки, будь ласка, не ображайтесь...

— Булгаков, я вас розумію. Ви, здається, готові підозрівати мою дружину в зв'язку з повстанцями. Лишіть ці підозріння місцевій поліції. Я знаю дружину не перший рік і певний, що ні в які авантури вона не стане вплутуватись.

— Та все таки, знаєте, трапляється.

— Булгаков, я боюсь, що з вашим мозком щось трапилось чи не під впливом спеки.

Це було надто гостро. Та треба ж розуміти й мій стан. Ні ні, вона не могла... Це ж безглуздя.

Дзвінок. Я шарпнувся до телефону. Булгаков випередив мене.

— Так. так. З міністерства? Ні, це секретар. Добре, я передам. — Вас викликають до міністерста, — звернувся він нарешті до мене.

Так пізно? Гм... А я в такому стані. Що ж, доведеться йти.

Радник міністерства одразу перейшов до справи.

— Сподіваюсь, сеньйор - консул зрозумів, кого саме мало на думці урядове повідомлення, коли натякало на чужеземного представника?

— Я волів би не зрозуміти, бо інакше мені довелося б констатувати цілковито незаслужену образу, що її завдав ваш уряд моїй країні й мені особисто.

— На жаль, ми маємо чимало даних, що свідчать проти сеньйора - консула. Наприклад, ваше знайомство з ватажком повстан-

ців Емілію Куделею, вашим, до речі, компатріотом. Ви знаєте що він у наших руках?

Цей радник, здається, збирається мене допитувати. Як би не завдання — підготувати сприятливий ґрунт до прибуття нашого уповноваженого — я б і розмовляти не став з цією роззолоченою (мундир!) папугою.

— Не знаю, що саме казав вам Куделя, та думаю, що одного знайомства, що обмежалось до того ж однією зустріччю, не досить для обґрунтування ваших абсолютно безпідставних підозрінь.

— Але нам відомо, що дружина сеньйора - консула кілька разів бачилася Куделею.

— Як з викладачем еспанської мови, од послуг якого вона досить хутко відмовилась.

— Так, так... А де тепер мадам?

— Виїхала оглядати тютюнові плантації. Сподіваюсь, що в цьому нічого шкідливого для ладу вашої республіки нема.

— О, ні. Та це було вранці. А з плантації мадам виїхала — радник вимовив це з притиском — в напрямку плато, тобто в район, де переходять рештки повстанців.

— Та це якесь непорозуміння. Я певен, абсолютно певен, що воно хутко з'ясується і ви переконаєтесь, що помилялись. Кінець - кінцем мої родинні справи не повинні б вас цікавити більше, ніж мене самого.

— О, ми дуже бажали б помилитись. Зрештою, ми закінчимо нашу розмову завтра.

Я збирався одкланятись, коли задзвонив телефон. Радник знаком попросив мене затриматись. Розмова телефоном тяглась не довго. Тон радника, коли він перепитував: „ліквідовано? не знайшли? признався? в докази“, був досить розчарований. Потім він з винуватим виглядом звернувся до мене:

— Я повинен просити вашого пробачення. Щойно ліквідували рештки інсургентів на плато. Вашої дружини там, звичайно, не було. Повинен сказати більше — з ними затримано агента зовсім іншої держави. Ви розумієте — мова мовиться про великого сусіду з Північного Континенту. Куделя признався, що саме од тієї держави дістав пароплави й зброю. Ми, власне, з самого початку це припускали та, знаєте, такий збіг обставин...

Я зідхнув з полегшею. І одночасно кольнула думка: де ж все-таки дружина?

Ніби у відповідь, радник зауважив:

— Проте, не з'ясовано, що саме затримало мадам. Я розумію турбування сеньйора - консула, та ми вживемо всіх заходів. Поставимо на ноги поліцію. Сподіваюсь, що нічого прикрого не трапилось.

Я внутрішньо всміхнувся, бо знав, що поліцію давно вже поставлено на ноги. Радник дуже сердечно попрощав мене, та вигляд його був розчарований. Мені здавалось, ніби він шкодує, що надто багато розказав мені.

Ви розумієте, що спати тієї ночі я вже не міг. А сонце ніби на глум забарилось за бухтою. Я й не думав, що в цій частині світу такі пізні світанки. Чотири... П'ять... Шість... От пророкотів повз вікно млочарський віз. А це напевно з пекарні. Тепер черга носія газет. Ще година. Прийшов кур'єр і співчутливо глянув на мене — очевидячки мій вигляд викликав співчуття.

Треба взяти себе в руки. Скоро почнуться години відвідувань Холодний душ осв жив мене трохи і я вирішив навіть зійти в діл, до їдальні, щоб бодай перед Булгаковим і покоївкою вдати, ніби я здатний ще снідати.

Ну, завжди, коли доходить до таких моментів, я починаю шкодувати — не себе, лише зіпсованого пригидницькою літературою читача. Він любить, щоб автор натягнув його нерви, немов струни на гітарі „до отказа“ й потім, зробивши хитромудру павзу чи абстрактний відступ, раптом оглушив його обухом несподіваної розв'язки. Що ж, коли вам це так подобається... Та ні, в мене воно, напевно, не вийде.

У їдальні, на своєму звичному місці за столом сиділа дружина. Вигляд у неї був свіжий і життєрадісний, — ніхто б і не подумав, що вона щойно зробила кіними як-не-як біля п'ятнадцяти англійських миль.

Я не встиг нічого спитати, бо вона захопила ініціативу розмови.

— Слухай, любий, чого ти такий зелений? Знов погано спав? Ах, ця спека! А я мала таку чудову прогулянку. З плантації ми з Селестою поїхали оглядати зразкову колонію для робітничих дітей. Це, знавш, на плато, в долині, зовсім ізольоване, майже неприступне місце. І ділахи такі хороші, кумедні. Нізачо не хотіли відпустити „тьотю з Країни Рад“ — довелося заночувати в них. Воно, щоправда, вже поночіло, коли ми дібрались до колонії.

— Чого ж ти хоч не протелефонувала? — спромігся я на-решті вставити.

— Так там же й телефона нема. Якесь, розумієш, орляче гніздо. Я й не подумала, що ти будеш турбуватись.

— А газети ти за цей хоч проглядала?

— Ні... а хіба щось трапилось?

— А от спитай товари на Булгакова.

Той позичав очі в сірка, вдаючи, ніби його страшенно зацікавили бліки ранішнього сонця в склянці кави.

Ну, звичайно, я не помилявся. Раз у сьогоднішніх газетах нема ніяких коментарів про вчорашні події, значить, мене викличуть до міністерства, щоб погодити зо мною формулу, яка б відводила од нас усяку підозру. Кінець-кінцем, „Марш Буденого“ в мойому виконанні виходив — так мені здавалось — зовсім непогано. Може дехто з цим і не погодився б (за шкільних років мій „баб“ за співи ніколи не підвищувався понад „три з мінусом“), та співав же я в своєму кабінеті, та й то коли не було одвідувачів.

Мене покликали до міністерства підчас сієстя. Ого! Мене хоче бачити сам президент. Іще ого! „І так шишнають раз“, як полюбляють казати в Літбуді ім. Блакитного.

Та в міністерстві справа була трохи складніша, ніж я сподівався. Президент, радник і мій старий знайомий урядовець для особливих доручень мали досить розгублений вигляд. Ну, звичайно, спочатку обмін приємними запитаннями про здоров'я всіх родичів (особливо моєї дружини). Нарешті дійшло до справи. Заговорив президент.

— Вас уже інформував радник про всі обставини підготовки повстання.

Радник при цьому так скривився, що для мене вже не залишалось сумнівів: він щиро каявся за свою одвертість зо мною. Та президент казав далі.

Обставини склались так, що ми, на жаль, не можемо назвати в пресі справжніх вичуватців змови. Тепер, коли ви вже знаєте майже все, я не ховатиму від вас. Агента тієї держави нам довелося звільнити. І... і взагалі ми зовсім не хочемо, щоб у нас повторилось те, що було в Сан-Паоло. Ви повинні нам допомогти вийти з цього стану. Може б нам краще зовсім не повертатись до цієї теми в пресі?

Еге, куди загнув. Ні, на це то вже я не піду. Не треба було радникові раніш підкреслювати, що натяк мав нас на думці. Коли вони здрейфили перед своїм сусідом з Північного Континенту, то це зовсім не значить, що нам слід брати на себе його провини.

Розмова тяглась довго й не обіцяла виходу.

Раптом президент гостро звернувся до радника.

— Так що казав про мене президент отієї жалюгідної західної кавової республіки?

Радник зовсім занепокоївся:

— Ваша ексцеленція, я не відважусь повторювати...

— Не треба, я пам'ятаю. Я й йому покажу... Пам'ятатиме він мене! Нещасна маріонетка! Так от, завтра в пресі з'явиться роз'яснення, що ми мали на думці саме оту західно клоаку. Вихід знайдено.

Справді, Марш Буденого в моєму виконанні звучав не так вже погано. Це міг підтвердити шофер, що одвозив мене з міністерства додому.

Вишня став уже напівлегендарною людиною серед українських селян, що закидають його сотнями листів. Вони нерідко вва-

жають його за найпершого захисника, посередника між ними й „ВУЩИКОМ“ чи тов. Петровським, де він ніби — своя людина. В численних розповсюджених про нього легендах він уявляється

О. ВИШНЯ В ЛЕГЕНДІ

ІВАН КАПУСТЯНСЬКИЙ

то кожитим дідичем, що з горя почав писати „чудасі“, то денщиком, то євреем, що чесно вибився в люди, то червоним отаманом, під яким служив і Котовський, то просто митцем на всі руки, що його близько до кишені не підпускай. Коли він попадає до „Аршави“ й починає там на головній вулиці писати „плани“ з наших „товстопузих“, Скоропадського й Петлюри, то за ним женуться всі „городові-міліціонери“ і сам Пілсудський на мотоциклі, але „парень“ встигає перебігти кордон, і через це тільки в нас не трапилося народнього „устанія“ на його захист. Вишня на очах стає об'єктом народньої творчості. Це був би цікавий матеріял етнографічно-мовний, коли б його записувати системово. Деякі записи від різних селян Дніпропетровщини й Полтавщини подав до „Плугу“ Федь Петлиця. Ми наводимо на зразок деякі. Один під назвою „Чого Вишня пише?“, записаний в с. Перещепині на Дніпропетровщині, від селянина Кривенка, 1926 року, подає селянську мотивацію фейлетонової творчості.

„Отож і каже: де Остап Вишня бере хвелітони? Поневолі треба доставати, коли хочеться жити. Як? А так: він же служив у Петлюри, а потом його й піймав Буденний у нас під Перещепиною, та тоді й каже йому: „як хочеш, парубче, жити на світі, так їдь у Харків та пиши хвелітони смішні в усі газети проти панів, Петлюри і Англії. А не хочеш, зараз тобі тут і капут“. Він тоді приїхав у Харків і давай писати, а тоді вже як задружив з Петровським і взяв, що його вже не розстріляють, він тоді заявив Вуцикові: „якщо хочете, щоб у вас були фелітони, то платіть по сто руб. за кожний“. Вуцик тоді й каже: „ну його к чорту, коли він так дорого хоче. ми й сами будемо без його випускати „Радянське Село“. А писатиме Нечай. „Узяли, одібрали у його ту машину, що він на їй з Антошею Ко випускав „Селянську Правду“, та й давай печатати тоді „Радянське Село“. Випустили одну й другу „Радянське Село“, прислали на село, аж ніхто й даром не хоче. а не то щоб випускувати. Бо там ні Вишні немає. ні Антоші Ко. Потім баче Вуцик, що діло... давай просить, щоб Остап уп'ять прийшов писати хвелітони. А він тоді й каже: „як будете платити по сто п'ятдесят карб. за хвелітон, тоді буду писати“. О! Ото так сказав Вишня. Ну що ж, Вуцик баче, що село не чита газет. Давай платити і по сто п'ятдесят карбованців. Ну вже ж він тоді як і торорохнув хвелітонидло про те, як один дядько сказав: „якби ці дві газети „Селянську Правду“ та „Радянське Село“ звели докупи, тоді б я читав“. І після того як пішло, як пішло більшість „Радянське Село“, бо стали всі почитувати Вишню, а Антоша Ко почав випускати журнал про районних служащих. О! От того він і пише“.

Маєте своєрідну народню психологію творчості, а також оцінку значіння фейлетону в часописі, що таки справді на всі 100% зачитується.

Подальша легенда показує, як у масовій свідомості преломився

образ Вишні, на тлі взаємин із поляками та ставлення до еміґрації. Далекість часу й особи позначилася на фантастичному боці.

Да, його раз захохали поляки!

Це розказував мені один молодий парінь у Прилуках на базарі. Ото так зійшлися біля кожовної лавки і розбалакались про те-перішніх писателів. Ну, ось забалакали про Вишню, як він ін-тересно пише про буржуїв та або написав про смерть Петлюри, як він їм чоботи підлизував, буржуям. Ото ми так стоїмо й балакаємо, а між нами стоїть парінь у сірій шапці і червоний верх, у чорній шинелі і луше кабачки, та й каже: да його раз захохали поляки перед тим, як я їхав у подпуск.

— Як, говорю, захохали? — питаю у цього парня. — Да, говорять, так: приїхав він під польську границю, а потом узав перейшов аж у Аршаву — і давай там составлять поо поляків куплетні розкази. І ото їде — їде вулицею, каже, і оце побаче якогонебудь чудного буржв, вихвате книжичку з кармана, а тоді карандашем: чирк, чирк, чирк, і ото вже аніме манеру для хвілітони на буржв. Ось їде, поміаєте, раз він вулицею, коли дивеця — їде Скопацький з Присудським по Варшаві, а Вишня раз та вихватив книжичку, та: чирк, чирк, чирк, і тільки успів написати: бач, де буржуйчики свої пвзвця поносяють, а тут його замітив польський городовий міліцінер, а Вишня їде за ними по-аді та в книжичку: чиок, чиок, чирк. Ото тоді польський городовий міліцінер до нього та й каже: ей, громадин, ану обождіть. Вишня баче, що замітили, та скоріш, скоріш, конешно, удирати. А польський городовий міліцінер кричить: стой, бо стрілять буду. Вишня тоді став. Ось підойшов до його польський городовий міліцінер і каже: а ну, дайте, громадин, вашу книжичку — посмотрю, що ви там пишете. Ех, Вишня як розмахнеця, та в писк польського городского міліцінера, як хильдострельне своїм кулаїдом, так той і заюшивсь кров'ю. А Вишня у двір, та через забоо, а за ним другий польський городовий міліцінер, а тут третій і четвертий, як пустилась уся Аршава з доючками, а Вишня — хода скільки сили. Ну, тут бачуть, що ни дожинуть, тоді за ним як погнало пів скадрона кавалерії, а Присудський сів на моціклет та напередими. А як как раз в это время стояв на гряничному посту, дивлюсь, каже, коли щось летить за парінь, такий молодий, в кожаний тужурці, в кубанській шапці, і волостя набік, у жовтих чоботях і у синьому галихво. Я говорить, парінь, хотів, по юму стріляти, а він міні на бігу показує красну союзну книжку Рабземлеса. Я, конешно, пропустив його, а він крикнув міні: часовой, стреляй по поляках! Я, говорить, як застрочу понад їхними головами, вони й стали, а я, говорить, говорю тоді: что вам, громадане, нужно? А поляки кажуть: ми хотіли піймать вашого шпійона, знімав із наших правителів плани. А я, говорить, говорю: ну повертайте, а то я покажу с пулімбота вам. А вони

стоять, кажуть: не підемо поке не дасте нам шпійона. А, так вам, говорить, говорю, шпійона. та як задзвоню по тіліхону до Будьона. Гох, Будьоний з кавалерією як прилетить до границі, а поляки — хода. Ну, потом. говорить, на другий день читаю в газеті, що то бил застуканий Вишня. Да! Та, говорить, еслі б його поляки забрали в плен, то Будьоний об'язательно об'явив бе войну. Потому шо есліб ростріляли Вишню, то було б всеросейске устаніе на Польшу, а цей парінь, видать, шо червони козак, бо балака по - воєному“.

*С. Линовіця на Прилукині,
запис. від тов. Шостака 1926 року*

У народніх устах Вишня подеколи стає військовим героєм. Має інтерес факт, що його, вважають за єврея Наївне уявлення, що він є „поет хуторіст“ (тобто для хуторів) і т. д., навіть смішне — воно лише свідчить за туманність у думках його сільських прихильників.

Вишня єврей

„Остап Вишня по національності єврей. Родом він сам з Київської губ., станція Козятин, а батько його був мілкий торговець. Добивав кусок хліба для себе, Остап Вишня продавав ісіски на пероні станції Козятин і цим добував собі пропитаніе. Вращаючись между безпризорними, он навчився всяких безпризорних песень, но сам же не пошатнувся на дела безпризорных хуліганов, любив трудиться і добивать собі трудом кусок хліба. Не раз може быть, його тяжолі условія жизни заставляли йти на воровство, ну он с етим боролся і не пошел по пути хулігана ілі какого нібуль ахверіста. Когда он бивал на станції, начальство станції заметило, що він був способний мальчік, взяли його учіця телеграфістом. Через какое время он понял его дело і був уже старшим телеграфістом і замістителем начальника станції. Ну, і в тоже время он бул настроенный революціонером. В годі гражданської війни він був начальником бронеударного участка на западнім фронті Красної Армії. Потом в одно время його послали секретарем паркома в город Умань. К етому він був здорова знакомий с товаришом Котовським, бо в одно время, когда Остап командовал партизанским отрядом на станції Жмиренка, товариш Котовський у його був помішником по вонеізації даного отряда. В Харьков він попав по партійной лінії, как одін із лучших поэтов хуторістов, юморістов, проводив там свою роботу по писанию фельетонов, как і каждый уполномоченный агітпропа должен проводить.“

Правільна його фамілія не Вишня, и Вішневський, не Остап, а Ісак. Значить, правільна фамілія Вишневський Ісак Араонович, партійний 1907 года. Член вищого іздательства цєка літератури“.

*С. Чаплінка на Дніпропетровщині
запис. від тов. Розіна 1925 року.*

Іноді Вишня й уявляється в якійсь легковажній ролі любителя еротичних пригод і т. д. Подаємо одно з таких оповідань.

Во время спікуляції

„Да, поміаєте, це ото як ми з Петром Мамайом спікулянчили мясом, а потом начали дорожать коні, а за Лозовою там дешевші були коні. Ну, ось ми з Петром таки ж, з Мамайом, поїхали ото поїздом з Костянтина у Лозову. От приїхали ми туди таки ж у Лозову. Ну, де ж його ночувать? Більш ніде ночувать, як ни в станції, а воно якраз після голодовки, народа в станції і не просунешся, прямо як оселедців понабивано. Ну, ми насили з Петром просунулися, аж у кут чок до жилізної пічки, примостилися ми ото, „як сорока на тарніні“, і сидимо со ї побалакуємо про те, як у нас у вагоні босяки мішка чуть не з'ярибундили. Ото побалакуємо, а біля нас щось за парінь подрімує, а потом почув, що ми балакаємо про босяків, та як потянетсь, як позіхне, а тоді по пузі - чух - чух, чух. Почухався і дивеця на нас. Такий у порваній салдацькій кухнайці, і в такій сукняній капелюсі, і в таких ватяних штанях, в астрійських ботинках на мідних гвіздочках, під головами замазаний у вугілля мішок, такий чорвенький парінь. Продрав очі, та до нас, пита: куда ви, говорить, товариш едите? — Сюда, кажемо, в Лозову! на роботу! Бо, правда, ми не хотіли признаваця, що ідемо по коні. Бо ми думали, що це парінь такий, що під'ярехаєре наші кармани.

Ну, він й каже нам: е, граждане, ви тут не устроветесь на роботу, бо врядлі чі найдьоте, бо тут прямо за самий харч роблять. Ну, потом він нас попросив закурить, ми йому дали закурить. Повечеряв він з нами, ну, а потом разбалакались, відкіля він родом. Каже, що я сам з Харкова, живу в середині города, а це нічого робить, так я поехал, проехаця в „Крим“, а меня босяки обобрали, а це нещім домой добраця, мне если б только домой, а там раз і всьо, що міне нада, буде. — Ну, от ми пошти всю ніч не спали розказували інтересні сказошні анігдоти. Ну, так він же нас і попосмішив, той парінь. Ото як почав він нам розказувать про смішні штучки за Пушкіна, як Пушкин запрягав кобилу в корабель та їхав по Москві, або як у Пушкіна босяки змили одєжу, а шляпу і гальстік покинули. Вилазе Пушкин з води голий, аж нема ні сорочки, ні штанів, так він тоді шляпу на голову, гальстік на голу шию, і гайда додому. Біжить повз царський дворець, а тут цар вийшов на прогулку і побачив Пушкина голого, та й пита: що это ви на себя натягнули? А він цареві і каже: надел би і брюки так стягнули. А потом сукин син як почав нам розказувать за Распутіна, як він... а потом розказував, яке у Распутіна пудо було, ото, каже, як почепе цеберку води на те пудо і носе по царських комнатах, хилитав єю, а потом показував нам таку книжичку про Распутіна і про царя, там у ній пишиця: господа, помяни наместника Кавказа (матюком

написано) семдесят чотирі рази (а тоді уп'ять матюком) і царя Миколку, що від його не було Росії (а тоді матюком уп'ять), і Гришу Распутіна, що з ним царидя Росію путала. Да. Так ото він говорив, що сам составив ту книжичку, і зараз анігдоти склада на другу. Ну, ото балакали, балакали, а потом Петро і заснув, і цей парінь заснув, а я сам сидів, сидів на клункові, а тоді схилився до опічка, і заснув. Коли чую кризь сон мене шось смик, смик, смик, та — Петро! А я блим очима, коли мій компанійон та каже: в тебе гроші цілі? — Цілі. А проге хто й зна, ось подивлюсь — у карман шурх, аж лихо — роспориний прямо ножем, і гроші прямо з платочком виняло. Я тоді — що ж робить, та будю цього парня, кажу: ви не знаєте, ніхто біля нас не сидів, у нас гроші щось витягло. — Які? — Та наші! — А хіба в вас були гроші? — Та кажу ж були, а ми вам не признавались, що у нас вони є. Ну так ето, говоріть, босяки витягли. Та хоч бе ж, кажу, на дорогу оставили, а то прийдеться пеша іти. І прийшлося нам іти пішки, ідемо а Петро і каже: це, мабуть, трахнув гроші отой прахвесор, що Пушкина розказував. — Е, нет! — говорю — тот парінь не позволе. Так ото тепер, як читаю Вишню, так догадуюсь, когда б то не він був з нами на Лозовій, бо ну чисто так пише, як той розказував”.

*С. Козирщина на Дніпропетровщині,
запис від Петра Іванченка, 1925 року.*

Наступне оповідання являється згадкою про зустріч з О. Вишнею. Воно цікаве хіба тим, що свідчить про популярність фейлетоніста навіть серед неписьменних селян.

Вишня путішествує по нашій местності

„Вудю я риби отам біля Сури, з ямбургського боку, коли щось за маладой парінь гука: дядьку, гражданин, перевезіть мене на той бік! — А куди ж вам, кажу, треба? — Та в Дброву, я вам заплачу каже. — А скільки ж ви, кажу заплатите? Та не обидитесь, — каже. Ну, добре, — кажу. Під'їхав я до його, узав на каюк і веау. — Хто ж ви такий, питаю я його, а він і каже: чоловік, та й годі. Ну, як чоловік, то й чоловік, і веау. А в його в руках газетка й така кожана сумка чи портіша, що воно й таке за торба. — Що, товаришу, свіженька газета, кажу. — Да, свіженька, — говорить. Чи не можна, кажу, у вас її стрельнуть — почитать. Ви человек городской — достанете ще собі. — Та тут, каже, нічого нема інтересного. — Та, може ж, кажу, хоч Вишня якого чудила там устрюгонув. А він засміявся та й пита: А хіба ви знаєте Вишню? — Ні, я говорю, лічно я його мілости не знаю, а в „Радянськім Селі“ читають частенько. — А як би його побачили, то пізнали б? — А хто зна ж, говорю, якби у його на лобі було написано, то й пізнав би. — Ото я, говорить, Остап Вишня

й єсть. Пита: Ви грамотні? Кажу: де там, як би грамотний! Він вийняв з тієї сумки щось за бумажку.— От, каже, здесь указано, що я Вишня — і дав мені в руки. Повертів я, повертів, чорт-і-зна: як би я грамотний, то я прочитав би, а то щось рябить: на машинці написано. А чорт-і-зна, що воно. Ну, я його перевіз на той бік.— Ну, відіте, кого ви перевозили.— Та вижу, говорю, та щось я сліпої, не прочитав. Він і каже: нет, нет, отець, не пугайтесь — это действительный документ. Та дав мені підсіять копійок і півпачки папірос.— Ну, говорить, до свідання, отець.— Та ні, кажу, звольте, пожалуста, чого говорю це ви пішки ходите, хіба не можна вам їздити антонібілом? — Нет, говорить, отець міне нужно пішки, я путішествую по вашій месности.— Кажу: зачем же по нашій месности, мабуть — розкопувать могили будете.— Нет, говорить, статейки збираю для протяжки в газету. І пішов. Такий, у чорних штанцях і похрамує на ліву ногу. Казав мені, як я його віз, що то його денниковці поранили в ногу. В чорній сорочці, і паличка з костяною головкою. Волося довге, таке, як у попа. От так мені прийшлося бачить Вишню. А чорті чі він Вишня, чи чорті — що. Да.

*С. Волоське на Дніпропетровщині,
запис. від Сави Степановича Мораря.
1927, 17/IV.*

За популярність Вишні свідчать і численні виклики його на місця і в установи читати твори.

Такі факти є знову оцінкою корисної діяльності Павла Михайловича Вишні, тим коштовнішою, що вони не відгоняють фразою.

Оскільки про Вишню ходять найрізноманітніші чутки щодо походження й біографії, вважаємо за потрібне подати деякі біографічні відомості.

Батько Павла Михайловича Губенка (дійсне ім'я О. Вишні) служив у економії поміщика фон-Рота за прикажчика. Сина він не залишив без науки. П. М. Проїшов міністерську школу, скінчив у повітовому місті Зінкові міську двокласову школу, а потім поїхав до Києва в військово-фельдшерську школу на „казьонний кошт“, що її закінчив 1907 року. Після цього він працює на залізниці й у армії фельдшером. Це йому дало масу життєво-побутових спосережень, що з них потім, як із багатою скарбницею, витягнув він перлини народнього гумору й дотепів для своїх фейлетонів. Допитливий розумом, він не цурався книжки, і самотужки підготовувався до екстернату, щоб мати свідоцтво за гімназію. Це дало йому право 1917 року вступити до Київського університету. Правда, закінчити курс йому не пощастило — революція втягнула його в громадську роботу, засідання, збори, комітети і т. д., а гумористичні здібності швидко зробили його бажаним співробітником українських журналів і газет. Почав він писати року 1919 в Кам'янці Подільському. Він був, переїхавши

до Харкова 1920 року, за секретаря редакції „Селянської Правди“, 1921 року при редакторі С. Пилипенкові, багато спричинившись фейлетонами до популярності часопису цього серед селян. Тоді ж працював спочатку перекладачем, а потім близьким співробітником „Вістей ВУЦВІК“ при редакторові В. Блакитному. З 1927 року він править за редактора „Червоного Перцю“, найдовговічнішого, як показало життя, і чи не найкращого гумористично-сатиричного журналу.

Розділ дев'ятий. 1905 рік ЗАПИСКИ ЮРІЯ ДІБРОВИ¹
зробив на мене великий вплив, і раз назавжди визначив мої симпатії. Та хіба тільки на мене одного? Аджеж він дав і робив багато надій, він був грозою, був дужим свіжим вітром, що, мов ураган, розвіяв весь страшний застоїнний сморід, у якому задихалась царська Росія. Я сам був свідком того, як революція переробила декого з близьких мені людей.

П. ЛІСОВИЙ

Читаю, певно, ще не забув історії Зайцева. Зайців, прекрасний майстер, був п'яниця. І ось цей п'яниця раптом переродився. Після пам'ятної демонстрації, що стихійно втягла його, захопила, він кинув пити. Чим це пояснити? Пригадуючи собі це зараз, я думаю, що і Зайців, і Ванька-Вотяк, і Молокан, і багато-багато інших, що їх обстановка маленьких робітень розкладала, що вели жалюгідне й напівлюдське життя, раптом відчували себе синами великої й могутньої класи, і вона їх потягла до себе, як тягне магнет залізо. Правда, одні скоро відпали, а другі лишились з ним назавжди, поділяючи все горе й радості великого колективу.

Я весь час боявся, що хазяїн якнебудь пригадає нашу участь у демонстрації, але після „маніфеста“ він ніби забув про цей випадок. Він тільки один раз натякнув мені про це.

— Через те, що ти вже робишся великим, то треба тебе ставити на справжню роботу.

Зайців часто казав Ваньці-Вотякові:

— Слухай, Іване, якого чорта ми тут стирчимо у Мандрики? Айда на завод! Тепер піде життя не те, зовсім не те! Якої ти думки про це? Ходім!.. У мене є знайомі на „Нових Заводах“, дадуть роботу! Там по-справжньому попрацюємо. А тут хіба робота? — І він махав рукою.

Ванька-Вотяк був не від того, щоб піти. Але заводу він не знав, на заводі він ніколи не працював, а все своє життя провів у дрібних робітнях. Завод його трохи лякав.

— Куди мені на завод, — казав він Зайцеву. — Мене після першого ж запою виженуть. Ні, мабуть, мені від Мандрики не йти!..

— А ти не пий, дурна твоя голова! — казав Зайців. — Покинь — і баста! От як я! Людиною стань! О!.. Правильно я кажу, синок?.. — звертався він до мене. — Улаштуюсь на завод і тебе заберу... Першокласного з тебе саюсаря зроблю!..

Ми думали, що це просто балачки. Але Зайців поведився якось підозріло; він часто кудись зникав і приходив над вечір, веселий, балакучий.

— У приятелів був? — питав його Ванька - Вотяк.

— А ти думав — у кого? У них. Скоро, брати, піду від вас. На завод! Досить!..

Ванька - Вотяк недовіжливо хитав головою. Та яке ж було наше здивовання, коли одного дня він повернувся в якомусь урочистому настрої. Чисто голе не лице його сяло; кинувши кашкета, він промовив:

— Ну, хлопці, скінчено! Завтра кидаю вашу нору!..

— Значить, поступив? — запитав похмуро Ванька - Вотяк.

— Поступив, Іване Миколайовичу, поступив! І квартиру собі найшов!..

Ранком він пішов до хазяїна. Той посадив його снідати й налив чарку.

Я дивився, що робитиме Зайців. Він узяв чарку, поставив перед себе, подякував чемно й відмовився пити.

— Що ж ти, Кузьма Петровичу, до штунди записався чи що? — запитав з недоброю ухмилкою хазяїн.

— При чому тут штунда? Просто, Самійло Кіндратовичу, людиною захотів стати. Точку свою найшов!..

— От бачиш, — вкинула слово й хазяйка, — Кузьма Петрович — і то кинув, а ти ні. Чимдалі все дужче п'єш!

Справді, хазяїн в останній час пив чорно. Часто йому до компанії були Печений і Распопов. Напившись, вони співали „боже царя храни“ і „коля славен“.

Хазяїн подивився своїм важким поглядом на Зайцева і протяг:

— Та - а - а - к! Значить, кидаєш нас!..

— Та виходить, що кидаю, Самійло Кіндратовичу!..

Розмова явно не клеїлась. І Зайців, випивши склянку чаю, підвівся.

— Ну, прощайте, Самійло Кіндратовичу! Прощайте, Олімпія Степанівно! Щасливо вам оставаться!

Хазяїн засопів:

— Прощай, коли так!.. — хрипко й нехотя сказав він. — А, може б, той, лишився... Я б і плати добавив би!..

— Дякую за ласку!.. Тільки раз я вже дав слово, то...

— Діло твоє, діло твоє... Я не силую... Тільки, той... Як там якась невдержка буде, приходь... Завжди прийму... І про прибавку не забувай!..

Квартиру собі Зайців найшов на другому кінці міста, і ми його всі гуртом проводили туди. Коли ми порівняли з новим веселим будиночком, він зупинився і сказав:

— Це ось тут!... Заходьте коли в гості!... Питайте Івана Семеновича, майстра. Ну, бувайте!..

Він стиснув нам руки, відчинив хвіртку і ступив через поріг. Для нього там починалось нове життя.

Ми повертались до себе мовчки; тільки, коли вже доходили до робітні, Ванька-Вотяк сказав:

— От і Зайців пішов шукати кращого життя!..

В його голосі чувся не то жаль, не то запитання. За тиждень ми всі так покутили за Зайцевим, що в неділю вирішили піти утрюх його відвідати. Зустрів він нас весело, бадьоро і, вводячи до чистої кімнати, гукав:

— Ну, Іване Семеновичу, приймай гостей, моїх друзів - приятелів!..

Кімната була весела, на стінах малюночки, фотографії. На столі парував неодмінний самовар, ми саме попали на чай. В квартирі все було акуратне, чисте, міцне, як був акуратний і міцний сам господар, чисто виголений чоловік років під п'ятдесят. Нас попрохали роздягтись, погім ми довго чистили свої чоботи і мало не навшипиньках увійшли до кімнати.

Крім Зайцева та Івана Семеновича, було ще два молодих робітника; одного Іван Семенович просто називав Болибоком, а другого — то Курносенком, то Петром Степановичем. Ми якраз попали на розмову; на столі лежала розгорнута свіжа газета.

Нам налили чаю. Показуючи на мене, Зайців казав:

— От, Іване Семеновичу, подивись на цього малюка. Золота голова. Коли й справді все піде так, як ти говориш, то він, може, і до президента достукається. Великий грамотій і книжку любить.

Іван Семенович проникливо на мене подивився й запитав:

— Які ж ти книжки читаєш?

— Всякі.

— Читати треба з розбором! — зауважив він. — Не всяка книжка може бути корисна. Історію, наприклад, ти читав?

Я чистосердно признався, що такої книжки не знаю.

— Ось я тобі дам одну таку книжку. Це зовсім інше від того, що ти читав досі. — І справді, коли ми виходили, він дав мені „Историю России“ Шишкі.

Після того, відновлюючи перервану розмову, Іван Семенович сказав:

— От „Союз русского народа“ організовують. Чув я, — звернувся він до Зайцева, — що й твій хазяїн вступив членом.

Курносенко відповів:

— Раз чорна сотня починає ворухитись, ми мусимо дати їй відсіч. Робітники повинні організувати свої дружини самоохорони. Удар за удар!..

Іван Семенович пожував губами.

— Так, то так, але чи зможемо ми самі триматись. Все залежить від того, як ми дивимось на революцію. Чи з буржуазією проти царя, чи без неї. В цьому зараз корінь усього!..

І він став доводити, що без буржуазії робітники не можуть зараз нічого зробити. Отже, не треба лякати буржуазію, а разом із нею боротись за думу і за свободу. В противному разі буржуазія відсахнеться і піде на угоду з царом. Робітники не тільки не виграють від цього, а навпаки — багато загублять.

Курносенко гаряче сперечався. Він говорив про самостійну акцію робітничих мас. І між Іваном Семеновичем, Курносенком та Болибоком виникла палка суперечка, суть якої для мене лишалася неясною.

Курносенко гукав:

— З кадетами нам не по дорозі! Вони тільки на перших днях з нами загравали, а тепер зовсім ідуть на повідку у Вітге. Ні, я стою за самостійну акцію робітничої кляси!..

Боюсь, чи правильно я передаю суть цих суперечок: пишу тут те, що лишилось в моїй пам'яті. Мене більше цікавили не ці суперечки, що мали тоді кардинальне значіння для революції і визначили два шляхи для неї — більшовицький і меншовицький, а розмови, так би мовити, загального змісту.

Говорили про майбутню Державну Думу, про вибори, про царя, про російські порядки, про бунти селян, що тоді усмирялись, про вбивство поліцмайстра в N.

Крім Курносенка, Болибока, нас, до Івана Семеновича приходили ще й інші знайомі і сусіди, і у нього ніби утворився маленький клуб, де говорили й сперечались до пізньої ночі.

Іван Семенович трохи учительним тоном усе критикував. Він, як мені здавалось, знав дуже багато, і я йому щиро заздрих; нема чого й казати, що він став до деякої міри моїм ідеалом. І я думав, що коли стану дорослим і справжнім майстром, тобуду поводитись точнісінько так, як поведився Іван Семенович.

Хто був сам Іван Семенович? Коли я тепер пригадую ті зібрання у нього, то чомусь переконуюсь, що він не був партійним, принаймні я ніколи не чув з його уст слова „соціал-демократія“ чи „партія“. На мій погляд це був позапартійний робітник-соціяліст. Соціялізм для Івана Семеновича був його символом віри, соціялістам довіряв, про соціялістів він говорив, що то люди ідеї і що вони щиро бажать добра народові. Звичайно, і в його розмовах як і в розмовах інших, було багато плутанини. У нього я ніколи не зустрічав справжнього партійця, що захищав би свої твердження з партійного погляду. Чим це пояснити, зараз не можу сказати. Щодо мене, то мені здавалось, що устами Івана Семеновича говорить сама правда. Під впливом тих розмов у мене склалась дуже проста схема, а саме: соціялісти — це люди, що стоять за робочий народ, за його добробут, що борються за волю, гниють у тюрмах, мучаться на каторзі, гинуть на шибеницях і під кулями, — все, що поза ними, то вороги робочого люду, то пани, то слуги царські. І само собою розуміється, що я постановив собі стати мужнім, відважним і твердим соціялістом.

Ті крупії політичних знань, що я міг узяти, слухаючи бесіди в Івана Семеновича, я намагався поповнити самотужки. Я купував брошури, керуючись більше інстинктом, ніж свідомістю, і вечорами по роботі читав їх, але вони давались мені до розуміння дуже тяжко. Я пригадую собі, скільки я бився над однією брошурою Плеханова, — назви тепер не пам'ятаю, — і кінець-кінцем примушений був її кинути. Далеко більше мене цікавили газети, і я залюбки їх читав, але знов таки я не розбирав їхньої партійности, а купував — яка в око впадала.

На цей період припадав й моє перше знайомство з поезією Шевченка. Я як узав „Кобзаря“ в руки, то не випустив доти, аж поки надворі не засіріло. Шевченко відкрив для мене зовсім новий світ, його вірші бреніли мені в ухах, постаті гетьманів, козаків, покриток увесь час майоріли переді мною, патос його поезії проймав мене. І не дивно, що я, читаючи рядки „я ридаю, як згадаю діла незабутні“, теж ридав хлоп'ячими сльозами над Україною, над бідним поневоленим і окраденим народом, над славним нашим минулим, над козаччиною, що вже ніколи „не вернеться, минулося“. Я тут тільки схематично накидав ці мої переживання; вони, звичайно, були складніші, це був процес надто глибокий, і моя молода душа все вбирала в себе жадібно, як спрагла земля воду після довгої посухи.

Тимчасом у нас у робітні відбувались свої важливі події. З відходом Зайцева і загалом після революції робота якось не налагоджувалась, все почало розпадатись. Ванька - Вотяк після кількох відвідань Івана Семеновича перестав туди ходити, бо йому було занадто там нудно і політика його мало цікавила; він знову завзявся пити. Два нових майстра, що їх узав хазяїн до робітні, були йому якраз до компанії, і ця трійка більше сиділа у Вареника, ніж працювала. Молокан, якому лишилось доживати до строку кілька місяців, вже підшукував собі нового хазяїна; одно слово, все йшло шкеребертом. Це давало мені багато вільного часу, і я або швендяв по місту, або займався чисто хатніми справами.

А тут якраз в Олімпіяди Степанівни знову з'явився приступ релігійности, і вона збиралась перед великоднем іти на прощу до Києва. Повторялись сцени, вже раніше описані мною, і на вербній неділі вона вирушила. На великдень хазяїн загуляв як слід, та так, що я ще й не бачив. Він навіть якихось гостей, потім з'явилися жінки; вони багато пили, по-соромницькому лаялись і взагалі вели себе непристойно. В цій гулянці приймали участь також Печений, Распопов, титар нашої церкви Шатан. Хазяїн тримав на колінах якусь біляву товсту жінку, піднімав її спідницю і бив по голому задку; вона вищала, дригала ногами і вигукувала з веселим реготом брудні слова. Я примушений був виконувати роллю мовчазного льокая, що прислужував цій п'яній компанії. Лише моє пашіло від сорому, я зовсім не гадав

досі, що такою брудною тварюкою може бути людина. Я чомусь цінував її вище, і хоч я жив серед людей грубих і черствих, що були скупі на ласку, все ж таки для мене гідність людська була святощами, а образ жінки чомусь завжди гармоніював і зливався з образом моєї вчительки. А тут мені вперше приходилось стикатися з брудом життя, що я навіть і не підозрівав його. З книжок я знав, що на світі існує ідеальна, чиста й невинна любов, за ради якої люди йдуть на хрест, страждають, роблять лицарські діла. Тут же переді мною було продажне жіноче тіло, що безсоромно оголювалось, показуючи всі свої таємниці; були повні пристрасти і роз'ярені самці, що те тіло тиснули, м'яли, били, знущались над ним, плювали на нього, а самих жінок звивали самими останніми словами. І, намагаючись не дивитись на все це, я переживав сором не за себе, а за людей.

Хазяїн лишив почувати у себе ту товсту біляву жінку. На ранок вона стала гукати мене, але я навмисне довго не йшов, а коли з'явився, то вона з перекошеними очима зустріла мене самою брудною лайкою і вдарила мене так по обличчю, що я од несподіванки аж похитнувся.

Хазяїн, що спершу мовчки дивився на цю сцену, раптом схопився з ліжка і з усієї сили вдарив жінку.

— Ти чого в моєму домі розоряєшся?.. — заревів він і, вхопивши її за руку, викинув геть.

Тоді вона, лаючи і плачучи, похапцем стала одягатись і вискочила, як бомба, у двір і тільки там дала собі повну волю. Хазяїн, ніби соромлячись за те, що сталося, дав мені три карбованці й дозволив іти гуляти на цілий день. Пізно вечером, коли вже був вдома, він повернувся і знову не сам, а з жінкою, на цей раз чорнявою. На третій день була третя, на четвертий — четверта, і все пішло чортовим колесом.

Так тривало щось тижнів зо два, і раптом, коли у нас був повний п'яний розгардіяш, повернулася хазайка.

— А, ти вернулась! — зустрів її іронічно хазяїн. — Ну, йди, випий з нами та з своїми подругами!..

— Самійло Кіндратовичу, коли ви не хочете, то я піду! — сказала тихо хазайка. — Але знущатись над собою не дозволю!

— Ну, і йди, і йди! Ти думаєш, я не знаю, що ти з манахами у лаврі тягалася. Забирайся... Зараз же забирайся!.. Юрій, жени її!..

Хазяїн підвівся страшний, весь зчорнілий, зі стиснутими кулаками. Олімпіяда Степанівна стояла перед ним, вся біла і говорила:

— Бий!.. Я, грішниця, видно таку кару заслужила!

— Святою придурюєшся!.. На небо живою лізеш!.. Так на ж тобі!..

Від удару вона впала, а він продовжував її молотити кулаками, чобітьми і оскаженіло при тому ревів. Гості кинулись боронити і насили його відтягнули. Хазайка встала вся збита,

в синцях, з розбитої губи текла тонким струменем кров. Підійшла до хазяїна, вклонилась йому в ноги й почала дякувати:

— Дякую, мій дорогий хазяїне, що повчив мене, грішницю, рабу свою, що покинула цей дім! — і стала цілувати йому руки й коліна.

Хазяїн відштовхнув її ногою, як якусь непотріб, як якусь гнущ, і не закричав, а скорше заревів;

— Забирайся з-перед моїх очей!.. Надокучила мені твоя святість. Ви думаєте, вона ото молитись їздить до монастирів. Не молитись, а... — і він назвав власним словом те, за чим, на його думку, хазяйка його туди їздила. — Ви не знаєте, що це тільки за паскуда! — вів він далі. — Треба спати вкупі кілька років в одному ліжку, щоб це знати. Хочеш, — звернувся він до хазяйки, — я розкажу ось тут усім, що ти за штучка? Хочеш?

— Ти хазяїн, твоя власть! — покірно відповіла вона.

Хазяїн налив собі повну склянку горілки й випив її одним духом, але розповідати чомусь не став. Подумавши з хвилину, він труснув головою й сказав гостям:

— Гайда, зі мною!.. Я гостю, я за все платю!.. — і всі юрмою вийшли, лишивши мене самого з хазяйкою.

Вона тихо сиділа й робила примочки, розпитуючи водночас про те, що було без неї. Я розповів, але коротко. Вона ні разу мене не перебила а коли я скінчив, то відіслала спати. Я довго не міг заснути і все слухав човгаючу ходу її. Під неї я й заснув.

Прокинувся я від обережного дотику. Розкривши очі, я побачив перед собою хазяйку, пов'язану чорною хусткою, з торбою за плечима. Передаючи мені ключі, вона сказала:

— Як прийде Самійло Кндратович, то передаси йому. І скажи йому так: „Наказувала, мов, Олімпіяда Степанівна вам кланятись і переказати, що вона назавжди покидає цей дім і йде спати свою і вашу душу. Отак перекажеш. І хай він мене вже не чекає назад. Так і скажи, щоб не чекав. Скажеш?“

— Скажу!

— От і гаразд. А тепер прощай!

Вона пішла. Я нашвидку одягся і вибіг за двір тоді, коли вона вже повернула за ріг вулиці. Вона востаннє повернулася і махнула мені рукою, щоб потім зовсім зникнути з мого життєвого овіду.

Хазяїн повернувся над вечір, скуйовджений і на похміллі. Я сказав:

— Олімпіяда Степанівна пішла.

— Куди пішла?

— Зовсім пішла! — і я переказав йому, що вона мені говорила.

Він сів на стілець, опустив голову й довго думав. Потім глянув на мене:

— Ти віриш тому, що вона сказала?

— Не знаю.

— Не в манастир вона пішла, не по святих містах буде душу свою спасати, а в б...к! — Він знову помовчав. — А коли повернеться, то гони її в шию мою рукою. Зрозумів?

Я промовчав. Він знову довго сидів, замислившись. Коли я поклав перед ним ключі, він повернув їх мені із словами:

— Тепер ти у мене за економку будеш. Доглядай, щоб все було в порядку.

Але економкою мені бути довелося недовго, бо у нас оселилась ота товста білява баба, що я вже її раз бачив. Вона була брудна, ледача й вічно п'яна. Між мною і нею одразу ж постала запекла війна. Вона з першого ж дня намагалась відібрати у мене ключі, а я не давав, а порадив звернутись до хазяїна. Вона йому поскаржилась, називаючи мене злодієм, і стала казати, що я його колись обікраду вкупі з Олімпіядкою.

Хазяїн все те спокійно вислухав і виніс рішення:

— Покинь, Любка, не бреши, я його краще знаю.

А мені вчором наказав:

— Дивись за нею в обидва. І хоч би я п'яний наказав тобі віддати їй ключі, не давай... Скоро я цю лахудру вижену!..

І справді, не минуло й тижня, як він послав мене за візником.

Був він зовсім тверезий і навіть веселий. Любка, по своєму звичаю, сиділа напівроздягнена в хаті й ліниво розкладала карти.

— Єсть, Самійло Кіндратовичу! — доклав я йому.

— Ну, Любка, вдягайся! — сказав хазяїн з недоброю посмішкою.

— Куди, чого? Може, гулять їдемо? — і вона швидко схопилася з стільця.

— Ні, ти сама поїдеш!

— А ти?

— Я вдома лишусь.

Любка широко розкрила очі.

— Так ти мене гониш? Да? Гониш? Свою Олімпіяду ждеш? Да? Ах ти ж! — і з її уст полилась добірна лайка. — Не поїду! — і вона з рішучим виглядом сіла знову на стілець.

Хазяїн дивився з хвилинку мовчки на неї, очі йому поволі наливалися кров'ю, а губи й борода трусилися. Потім він повільно й важко підійшов до неї, узяв своїми страшними руками за шию й поставив на ноги.

— Вдягайся зараз же!..

Видно, вираз хазяїна був незвичайний, бо її зухвалість моментально зникла.

Швидко забрала своє манаття й вискочила на вулицю. Хазяїн, коли вона рушила, помахав їй услід рукою:

— З богом, Парасю, коли люди лучаються!..

Я думав, що хазяїн тепер отямиться й почнеться робота, бо мені вже остогидла ця вічна п'янка і обов'язки економа й льокая

разом; я все збирався поговорити з ним про це і заявити, що я далі не можу так жити, але він скоро сам зачепив мене. Водно із важких похміль він, покликавши мене до себе, сказав:

— От що Юрій!.. Я продаю будинок, робітню і від'їжджаю звідси. Так що можеш собі шукати іншого хазяїна.

Я здивувався. Правда, я не міг сказати, що особливо любив чи поважав цього чоловіка, але не міг відкинути й того, що до мене він був завжди справедливий, а його рука ніколи не гуляла по моїй спині; в порівнянні з іншими хазяїнами Мандрика був просто ідеал.

Того ж дня я побіг до Зайцева за порадою. Він обіцяв щонебудь для мене зробити, але заявив, що треба тижнів два зачекати.

— Їдь покищо додому, а там навідаєшся! — сказав він мені.

Я так і зробив. Зібравши свої не надурі речі, я попрощався з хазяїном і рушив на вокзал. Я й не підозрівав того, що розстаюся з містом надовго, коли не назавжди.

Дома мене чекав удар дужчий, ніж які я переживав досі. Вже наближаючись до хати, я побачив якусь метушню на подвір'ї й багато людей. Всі дивились на мене мовчки, і моє серце стиснулося від гнітючого й страшного передчуття. Я поклав свого сундучка на ганку, мовчки пройшов до хати, при чому переді мною всі розступились, і побачив на столі дві труни. Одну маленьку й другу велику: мати померла від нещасних пологів. Вона була біла, з-під очіпка видно було її чорне волосся, а руки, ніби живі, були складені на грудях.

Я стояв перед столом, не розуміючи нічого. Потім навколо мене розлігся плач, і тоді й мені якийсь твердий комок підкотився під горло, і я з глухим риданням упав на холодні руки матері.

Розділ десятий. Матір хоронили прекрасного літнього дня. Все було таке розкішне в цей червневий день, таке пишне, що сама думка про смерть здавалась потворною. Земля своїми соками випирала хліба, на ланах, зеленіли дерева, небо, високе, чисте й глибоке своєю блакиттю, манило кудись, а поруч церковні співи про смерть про тлінь, про марноту людських поривань.

І мене, може, вразив не стільки самий факт смерті, скільки цей контраст між п'яною від повноти сил природою і таким непевним життям людським. Я мовчки йшов за труною, бо всі сльози, що в мене були, я виплакав ще вчора і тільки дивився на обличчя матері, що колихалось над головами, спокійне, прекрасне й до всього байдуже. Для матері була скінчена життєва путь, однині її ніщо не мало хвилювати, для неї не було ні чуття, ні переживань, ні гніву, ні радості.

І раптом мене пронизала думка, що тайлась десь у глибинах моєї свідомості, а тепер виринула звідтам. А що, як в „той

світ"? Виходить, що людина не зовсім вмирає, що щось залишається від неї — може, „душа“, що полине в етерні простори. Але куди? Я вже досить був досвідчений з книжок про те, як християнство толкувало про життя за гробом. І от, коли є бог, то куди ж він помістить мою матір? Чи туди, де немає ні плачу, ні воздыханія, чи, може, кудись інше. І коли я подумав про це, то в мене одразу постала бунтарська думка: коли не в рай, то, значить, бог несправедливий, значить — його немає. Бо мені хотілося, щоб хоч тінь моєї матері була щаслива, і моя юна душа поривалась до неї, — адже я так мало її знав, так мало, по суті, жив з нею і бачив ласку її. І підчас цієї скорботної путі до цвинтаря мені пригадувались вже призабуті дитячі роки, коли рука матері тихо гладила мене по голові, думаючи про щось. Може, вона думала про своє власне, а може — про долю свого сина, коли уява малювала їй мою життєву путь. Хто може передати всю ніжність матері, всю любов її до дітей своїх, всю ту безліч слів, дотиків, пестощів, що в них виливається ця любов. Це — найкращі, найінтимніші спогади в кожній людині, і жадна жінка, крім матері, не надихає нас таких ніжних спогадів. Тільки любов матері вірна, не зрадлива, позбавлена всяких забаванок, ревнощів і задрощів. Вона постійна. Вона дужа. Вона здатна офірувати заради дітей всім, навіть сама собою.

Я з жахом дивився на те, як опустили труну на дно вогкої ями, слухав, як стукали перші грудки об віко, і отямився лише тоді, коли над могилою виріс свіжий горбок землі. Мовчки повернувся додому і, не бажаючи приймати участі в поминах, втік на леваду. Там на самоті, серед тиші, коли на мене не дивились чужі люди, що їх не обходить ваше горе, а цікавлять лише зовнішні прояви його, я ліг на траву й плакав. Цей плач розрядив мою нервову напруженість, він приніс мені полегшення й заспокоєння.

Мертві спочивають, а живі живуть, і життєві турботи їх не лишають. Ні печаль, ні радість, ні горе не в силі ті турботи знищити, вони зразу ж, другого дня, вступають у свої права й настирливо нагадують про своє існування. І у нас зараз же після похорону матері постала низка питань, як бути далі.

Насамперед постало питання, як бути зі мною: чи лишатись мені вдома й допомагати батькові по хазяйству, чи йти до міста? Становище було безвихідне. Виходило таке, що батькові хоч зараз же треба було женитись. Правда, була сестра Марійка одинадцяти років, та чи ж вона впорається, бо, крім неї, був ще й брат чотирьох років — Семен. І нарада, головним чином, з бабів та з тіток і просто сердобольних молодичь, вирішила: бути мені покищо вдома на господарстві.

— Та куди він там, Петро Гнатовичу, — це так моєму батькові казали сердобольні молодичі, — піде. Вам же ж таки треба їздити, а хети хто догляне? Не дай бог чого, все пропаде, загине. А там далі видніше буде!..

Батько хоч і з неохотою, а пристав на цю раду, бо й справді іншого виходу не було. І от я лишився в хаті за матір. Батько в цей час уже не служив, а мав пару коней і жив з того, що возив слобідським крамарям хуру. Ясна річ, що всі сердобольні тіточки й молодичі прекрасно розуміли, що батькові хоч-не-хоч, а доведеться одружитись, але зараз про це зарано було говорити. Все прийде згодом,— міркували вони,— все стане так, як вони гадають, а покищо хай Юрко хазяйнує вдома.

І я лишився. Мені приходилось варити страву, стирати білизну, одним словом — робити всю хатню роботу. На щастя, наука у Мандрики мені тут придалася, бо я встиг навчитись різних хатніх премудростей. Так минуло літо й добра половина осені. Батько перший заговорив про те, що мені, мовляв, припечок нічого не дасть, а треба рушати до міста. Але тут події повернулися так, що зовсім перевернули всі наші плани.

Одного осіннього вечора батько одяг нову чумарку і, назвавши мені сидіти вдома, бо сам іде у справі й повернеться, може, пізно, пішов. Вже вночі він повернувся і не сам, а з бабусею і з якоюсь жінкою.

— Будановша! — здивовано сказав я сам собі, коли глянув на неї.

Жінка пильно оглянула хату, потім підійшла до помосту, де спали сестра й брат. Довго дивилась на них і, відхнувши, спитала, звертаючись до батька:

— Та це ваші дітки, Петро Гнатовичу?..

— Еге. А оце ось старший, Юрко! Скоро вже парубок буде!..

Вона так само пильно подивилась на мене, при чому я побачив великі чорні очі, що світилися з-під вій, тонкі брови й рум'яні губи.

— Здоров був! — сказала вона м'яким голосом.

Вона ще раз обвела хату очима й сіла на лаву. Бабуся назвала мені настановити самовара, на столі з'явився закуска. Будановша роздяглася, і я побачив русу голову з пишним вузлом волосся. В мені заворушилась підозра, що це якась незвичайна візита, доказом чого була і нічна пора, і відсутність свідків. Крадькома, стежачи з хатини, я замітив, що батько тримається з Будановшою якимось ніяково, а сама Будановша теж більше посміхалася, ніж говорила. Задума весь час хмаркою вилась над її чолом.

Бабуся Дібровиха говорила:

— Дивіться, Василівно, самі. Дітки величенькі, Юрко скоро піде, йому треба в людей служити, Марійка теж недовго заважатиме, а хазяїна вам треба!..

Будановша глянула на батька й промовила, що річ не в дітях, що вона про це говорила й Петрові Гнатовичу і що справу, мовляв, вирішено, а тільки просто прийшла подивитись на дітей,

які вони з себе. Я все таки не міг збагнути, до чого воно йдеться. Я знав, що Будановша має крамницю й заїзд, і от, може, мене хочуть до неї віддати. Але при чому ж тут слова. що я скоро піду в люди? Мені було відомо, що Будановша — багаторка, що в неї грошей і кури не клюють, і я ніяк не міг собі припустити, щоб вона могла одружитися з моїм батьком.

Коли гості пішли, батько покликав мене до себе.

— Ти вже, Юрій, дорослий, і я хочу з тобою, як із дорослим, і поговорити. Ти бачив Будановшу?

Я хитнув головою.

— Ну, так от, можливо, що вона буде вам за матір.

Я мовчав, а батько вів далі:

— Ти розумієш, що мені без хазяйки не можна обійтись. Ти, правда, можеш собі піти, бо сидіти тобі дома нема чого. Але Марійка, Семен? А Будановша — жінка розумна, дітей у неї немає, отож для них краще мати таку мачуху, ніж молоду вдову з купою дітей. Як ти на це дивишся?

Мені дуже приємно було, що він радиться зі мною, як рівний із рівним. І я, зваживши вигоди й невигоди цього шлюбу, серйозно сказав:

— Беріть, тату, Будановшу. Вона, здається мені, гарна жінка.

Батько хитнув головою, ніби підтверджуючи той мій висновок.

— Тільки ж я буду тоді вже приймаком! — додав він з похмурою. — Прийдеться жити на Будановому дворі!

Я відчув, що в ньому заговорили гордість чоловіка, про якого можуть сказати, що він поласився на чуже добро, що йому будуть колоти за це очі, а глузування він найменше міг виносити, це я вже знав добре. І я насмівся сказати:

— А як вона сама дивиться на це?

— Та вона ж перша і заговорила про це зі мною. Старий Будан от уже більше року як помер. До неї багато присватувалось. А тут на тобі!

Історія Будановші була досить цікава. Її видали молодою за Будана, що був на багато років старший за неї, і вона дев'ятнадцять років прожила з старим недобрим чоловіком. І от, коли вона овдовіла, то вирішила сама по своїй волі вибрати другого чоловіка, і вибір її зупинився на моєму батькові. Правда, батька вона знала й раніше, знала вона його і як хурщика, що ще старому Буданові возив крам, а тепер, коли батько раптом овдовів, їхні шляхи перехрестились. Саме сватання теж було незвичайне. Трапилось це одного разу, коли батько привіз їй крам. Будановша покликала його до господи, пригостила, напоїла чаєм, весь час розпитуючи, як він живе, що думає роботи, як діти. Батько поскаржився на те, що, мовляв, без хазяйки жити поганувато, що він думає одружитись та не знає тільки, кого сватати.

— Та, що за мене пішла б, мені не подобається... А та, що я б і взяв, не піде! — жартома додав він.

Будановша згадала теплим словом нашу матір, сказала, що от вона стільки знає батька, завжди вважала його за ретельного й дбайливого чоловіка, а покійниці, мовляв, за ним жила, як за стіною: ні п'янки, ні бійки. І несподівано додала:

— Якщо хочете, Петро Гнатовичу, то я вам висватаю жінку?

— Я б не знав, як вам і дякувати, Ганно Васи́лівно!

На цьому перша розмова й закінчилась. А потім з'явилась бабуся, і почали плести плетиво, і коли батькові сказали, щоб він сватав Будановшу, то він спершу не няв цьому віри.

— Та хіба ти не розумієш, що вона за тобою умліває! — казала бабуся. — Засилай сватів, кажу!

— А як гарбуза дасть?

— Не дасть. Не може ж вона тобі сама сказати: Петро Гнатовичу, хочу за тебе заміж, сватай мене!

І от сьогодні були в неї старости від батька. Хліб прийняла, а відповідь завтра буде.

— А чого ж вона до нас приходила?

— На оглядини. На вас дивитись, мабуть!

Він замовк. Потім підійшов до ліжка й довго дивився на дітей. Нарешті, сказав:

— Ну, давай спати. Завтра видніше буде!..

На ранок, чуть світ, прибігла бабуся.

— Ну, сину, молись. Дала згоду. Тепер при свідках ще хоче. Таки тобі, нарешті, господь щастя подав!

Весілля було тихе. Перед вінчанням Будановша цілувала при свідках ікону й сказала, що вона жалуватиме, любитиме й жалітиме нас, як своїх рідних дітей. Бабуся мені казала, що це вона робила з своєї доброї волі, щоб заспокоїти батька, який все таки турбувався нашою долею.

Через кілька день ми переїхали жити на Буданове подвір'я.

Ця подія мала для мене зовсім інші наслідки, протилежні тим, які спершу мені сулила доля. Чи це сталося на краще для мене, чи на гірше — не знаю, одно скоро вияснилось: кар'єра слюсаря була похована й похована назавжди.

Щоб я швидко привик до нової обстано́вки, цього не можна сказати. Я пригадую наші розмови перед цим шлюбом, коли Марійка з слізьми на очах казала, що Будановша буде нам мачухою, а всі мачухи злі. Я теж іноді думав, що, може, і справді для нас було б краще, якби батько не женився або взяв собі якусь бідну жінку. І от, коли ми йшли до Будановші, то бабуся весь час твердила:

— Ви ж, дітки, будьте чемними. Увійдете, зразу кажіть: „Добридень, мамо!“ Особливо ти, Юрко! — вмовляла вона мене. — Як-не-як, а вона тепер вам за матір буде!..

Ми так і зробили, як нас навчали. Увійшовши до великої кімнати, світлої, повної розвішаних рушників, ми стали коло порога, вклонились батькові й Будановші, що сиділи за столом, і майже разом вимовили:

— Добридень, мамо!..

Бабуся стояла ззаду і, штовхаючи мене в спину, нашіптувала:

— Иди, цілуй руку. . . Иди, цілуй руку!

Батько одвернувся до вікна, ніби не помічаючи цієї сцени. Але Будановша попередила мене. Вона сама скопилась з стільця і підійшла до нас. Коли я хотів поцілувати їй руку, то вона замість цього взяла мою голову в свої м'які руки й поцілувала в чоло, а потім відступила крок назад і, ніби вперше мене бачачи, вимовила:

— Ой, який же ти, Юрко, вже великий!

Так само вона поцілувала й Марійку, а малого Семенка взяла собі на руки і, посадивши собі на колінах, стала його частувати. Дивлячись на це, в мені ворухнулася зла думка:

— Придурюється Будановша!.. Щоб батькові догодити!..

Батько за весь час не вимовив і двох слів.

Мені здається, що я розумів його; йому було трохи соромно і за цю всю заможну обстановку, якої він не наживав, і незвично в ній.

Але скоро те минулося. Мачуха якось непомітно передавала батькові одну господарську функцію за другою, і не минуло й місяця, як він почував себе справжнім хазяїном; за мачухою лишилась тільки крамниця. Здавши на батькові руки заїзд, вона вже тим більше не сушила собі голови, і коли хто приходив її питати про щось, то вона неодмінно відсилала до батька.

— А ви там хазяїна спитайте! — казала вона.

Або:

— Про це Петро Гнатович краще знає, з ним порадьтесь!..

Мати власне господарство — то була давня мрія батькова, і тепер він зовсім поринув у нього. Він ретельно все оглянув, не поминаючи найменшої дрібнички, заглянув у всі куточки, лазив по горищах, льохах і скоро все знав, як на руках пучки. А як без роботи він не любив сидіти, то зараз же прийнявся за всякий дрібний ремонт, працюючи то сокирою, то пилюкою, то молотком. Видно, що робота ця давала йому велику втіху, і він просто радів з того, що має до чого прикласти свої руки. До цього він притяг і мене. Ми вешталися з ним цілими днями по подвір'ї, оглядали садок, леваду, повітки, батько ділився зі мною своїми думками, як це все привести в належний порядок.

Обідали ми о дванадцятій, коли мачуха зачиняла на обідню перерву свою крамницю; потім ішов відпочинок, а з двох годин знову якась робота. О шостій крамниця зачинялася зовсім, куховарка ставила самовара, і починали пити чай; батько розповідав мачусі, що він зробив за день, що найшов не в порядку

і що треба зробити негайно, а що відкласти на весну. Мачуха, слухаючи його, лічила свою денну виручку, розкладаючи на столі купками гроші, срібні окремо, паперові окремо, і розповідала базарні новини. Потім батько брав рахівницю, і вони знову перевіряли всі видатки й прибутки по крамниці та по заїздові. Тут же накресливали й програму на майбутній день. Пів на десяту подавали вечерю і розходилися спати. Такий порядок установався раз назавжди.

Батько за короткий час поправився, поповнішав, відмолодів, густа чорна борода тепер аж лисніла у нього. А коли він у свято вдягався в нову чумарку та нові чоботи, на які злегка напущав чорні штани, то я просто любувався ним, такий він здавався красивий. Я тепер, справді, ням віри тому, що мачуха просто закохалася в нього, бо чого ради їй було брати собі чоловіка з трьома з дітьми. І за те, що мачуха любила мого батька, що вона послухала не людей, а пішла за кличем свого серця, у мене з'явилося до неї почуття якоїсь вдячності, якоїсь поваги.

Мої відношення до мачухи були трохи невиразні: в них почувався ніби холодок. І вона, і я тримали себе при стосунках трохи напорошено: ми ніби придивлялись і перевіряли одне одного. Щодо мене, то я намагався як можна менше лишатися з нею на самоті, розмовляти і взагалі безпосередньо звертатись до неї. Так само і вона: коли вона щось хотіла мені сказати, то говорила або при батькові, або через нього переказувала, отже, вона або не хотіла, або не бажала показувати на мені своєї зверхності, так що в цьому я їй не міг нічого закинути. Безперечно, що якби вона поводитись інакше, якби вона дозволила собі якусь грубу нетактовність, то в мені одразу б обурилась вся моя хлоп'яча гордість і я б пішов, бо я завжди почував себе на Будановому підвір'ї тимчасовим гостем. Перші дні я часто ходив або до бабусі Дібровихи, або до діда Кирика; бути ближче до своїх стало для мене потребою. Буданове підвір'я було мені чуже й вороже; чому саме — я не міг собі уявити. Коли приходив, то мачуха питала:

— Де був?

— У діда Кирика.

Вона питала, про що там говорили. Я коротко розповідав їй, казав на добраніч і йшов до себе. Одного разу вона мені зауважила, як колись і Олімпіяда Степанівна і майже тими самими словами:

— Який ти негомінкий!... Таким не можна бути. З людьми треба бути привітним!...

— Так, так, Юрій! Мати правду говорить! — додав батько. — А ти якимось вовченням дивишся! Негарно так!

Мені стало не по собі. Мачуха одразу це помітила.

— Та не сердься, — сказала вона, — я це просто так сказала. Може, він такий, поки малий, а підросте, так зовсім інший буде, — звернувшись до батька.

Чим я пильніше приглядався до мачухи, чим ближче її знавав, тим менше у мене лишалося матеріалу для недовіря до неї. Безперечно, що матеріально ми тепер жили далеко краще, ніж раніш, навіть тоді, коли була жива мати. І Марійка, і Семенко були чисті, нагодовані, під доглядом; їм просто ніколи й не снилось таке життя. Та й сама мачуха до всіх нас ставилась тепло, уважно, а Семенка так просто розбестила своїми подарунками та ласощами. Вона якось навіть сказала:

— Доля не судила мені мати своїх дітей, так господь дав мені троє чужих. Але я тільки вдячна йому за це!

Наскільки це було щиро сказано? Одно скажу, що за всі роки, що я прожив з нею під одною стріхою, я ні разу не чув, щоб вона попрікнула батька дітьми. В цьому вона була далеко кращою, ніж багато матерів.

Найбільше вона любила Семенка. В ній ще тіло материнське чуття, і можливо, що в ті страшні і довгі роки, що вона прожила з старим Буданом, бачачи, як уходить молодість, їй нічого так не бажалось, як стати матір'ю. І тепер ті материнські ласки, що призначалися для її власних дітей, вона виливала на мого маленького брата, знаходячи в цьому своєрідну насолоду. І от ця любов її до мого брата найбільше і примирила мене з Будановшею.

На різдво мачуха вирішила скликати до себе гостей і, так би мовити, ввести батька в те нове оточення, серед якого він відтепер мав бути. До цього часу ми були далеко від цієї верети слобідської буржуазії, всіх цих крамарів, баштанників, кабанників тощо. Для мене цей світ був чужим, це були люди, що наживали гроші. Дивно, але в мені всі вони викликали якусь інстинктивну відразу; секрет того, як вони наживали гроші, я пізнав пізніше. Правда, з дрібними хижачками я спізнався ще на Ковалівці, коли жив у Мандрики. Там теж дрібні хазайчики гризлись із-за здобичі, при чому об'єктом здобичі були оті всі робітники, що попадали до їхніх рук, як у тенета. Сіроштани, Мальці, Радьки, Володьки скубли селян. На Ковалівці панував оголений закон боротьби за існування, і коли хто падав, то решта кидалась на такого й добивала. Цей досвід підказував мені, що такий же закон панував і тут. Я в цей час уже вмів міркувати і вмів робити деякі узагальнення і тому тільки посміхався, коли слухав, як мачуха з батьком складали список тих, кого мали запросити.

Мачуха була в цьому світові своя, вона двадцять років мала з ним стосунки, жила його інтересами, її зв'язували з ним сотні ниток, кумівство, гостини, спільні інтереси; батько ж був, до певної міри, нахабом, що просто з примхи жінки вдерся до них, що привластив собі те, що йому не належало.

Коли всіх перебравили, мачуха сказала:

— А кого ж ти з своїх гадаєш запросити?

Батько завагався. Він був надто розумним і спостережливим, щоб кликати когось із своїх родичів і тим самим дати привід до можливих кепкувань. Мачуха потерла в задумі щоку і вирішила:

— Ми запросимо всіх твоїх. Як ти думав? — звернулася вона до батька.

Людей було багато, і я тут вперше побачив слобідських заправил, тисячників, що ворочали досить значним капіталом. Мені було цікаво дивитись на те, як вони один перед одним пендючаться. Особливо жінки. Це був народ здоровий, ядерний, повний невичерпної сили. Масні ухмилочки, грубі дотепи так і сипались з їхніх уст; верескливий регіт жінок відповідав на кожний вдалий жарт. Язика поводи розв'язувались, а горілка робила те, що кожний з них ставав тим, чим він на самом ділі був. Перший тисячник воронівський, Малец, сидів на покуті з дідом Гнатом і казав, що він затіває велике діло і хоче втягнути до нього й мого батька. Мачуха, видно, була задоволена гостями, бо все обійшлося якнайраще. Коли гості пішли, батько гукнув на мене:

— Юрко, сукин син, а йди сюди!

— Та він, мабуть, спить! — сказала бабуся.

— Хай зараз же встає!

— Я підвісся й пішов до кімнати. Батько стояв веселий, п'яний. Він схопив мене за руку.

— Сідай, вип'ємо з тобою!

Я відмовлявся.

— Сідай, сучий син, сідай! — і силоміць посадовив мене на стільця.

Налив спершу собі велику чарку, потім мачусі і мені.

— Пий!

— Не хочу!

— Пий, коли хочеш, щоб я не розсердився. Вищий зі мною і з матір'ю. Ти не знаєш, що це золота людина!

Мачуха посміхнулася до мене теж п'яними очима й промовича:

— Випий, Юрко! Зі мною хочеш? — і вона посунула до мене чарку і цокнулася.

Я рішуче взяв чарку і перехилив її. Щось обпало мені в горлі, з очей пішли сльози. Було дуже противно, — я вперше пив горілку.

— Закусуй, закусуй! — припрохувала вона.

— Знаєш, що вона придумала для тебе? — казав батько. — Вона хоче, щоб ти лишився жити у нас. Хочеш?..

Я дивився на неї, бо не знав, в якій формі така милість мачухи на мене виливається. Я тільки зайвий раз ще гостріше відчув, що нічого нашого тут немає, що все належить мачусі, що вона всім порядкує, що ми всі від неї залежні і тому першим моїм душевним рухом на це було — відмовитись.

— Мати тобі добра бажав. Вона каже, що тобі нічого по чужих людях тинятися, бо ж ми не старці якінєбудь. А так як ти самій важко вправитись у крамниці, то ти їй будеш там допомагати. Ну що, згода?

Що я міг на це відповісти. Правда, я міг відмовитись, але це було б неприємно не тільки батькові, якого я тоді ще трохи любив, але образило б і мачуху. Щоб це мені особливо подобалось, я не скажу, але в цьому питанні було зв'язано так багато, що я вимушений був дати згоду. Ось чому я відповів:

— Коли цього хочете ви, тату... й... мама, то я згодний.

— Значить, скінчено! — сказав батько.

Мачуха поцілувала мене в чоло і похвалила за слухняність.

— Тобі буде краще в нас, ніж там у якогось Мандрики, де тобою всякий може поневірятись. А нам помічник потрібний!..

Розділ одинадцятий. Чим далі я заглиблююсь у свою власну історію, тим трудніше стає вести оповідання.

Я вважаю, що ті роки, які я прослужив прикажником у своєї мачухи, а таким по суті було моє становище, — були одними з найважливіших, бо саме за ці чотири роки зформувались основні риси моєї вдачі. Зовні життя у Будановому подвір'ї було далеко бідніше, ніж, скажімо, в робітні Мандрики.

Там було більше руху, вражіння, повз очі більше проходило людей, а самі люди були різноманітніші, яскравіші, характери окресленіші, пристрасті більш оточені. Коли додати до цього подих великого міста, його вплив, що вже почав позначатися на мені, то порівняння буде не на користь Буданового заїзду. Тут життя пливало тихо, сумирно, без різких скачків, без різких переживань. Життя мого батька, кажучи загальноприйнятими словами, складалось гарно, і між ним, і мачухою я не помічав жадних розходжень чи будь-яких непорозумінь. Цьому, очевидно, сприяло й те, що мачуха була бездітна і тому не було тих непорозумінь, що траплялися в інших родинах, коли там зводили дітей різних матерів. На нас ніхто не гримав, і мачуха, наскільки могла, заміняла нам матір.

В батька не оказалось комерційних здібностей, як не оказалось тих же здібностей і у мене, і з нас так і не вийшло спритних крамарів, що могли ловко наживати копійку. По натурі ми з батьком скоріш були хліборобами, і ця наша властивість, ймовірно, в деякій мірі розчаровувала мачуху.

Комерція лишилась у руках мачухи, що під керівництвом Будана пройшла прекрасну торговельну школу; батько навіть і не пробував здійснювати тут свій контроль. Я й досі дивуюсь, як мачуха, ніби спокійної вдачі людина, могла керувати крамницею, закупати крам і взагалі вести досить складну бухгалтерію, і то без торговельних книг, без записів, цілком покладаючись на свою пам'ять. Коло її знайомих були величезне, і, може,

завдяки цьому і крамниця наша квітнула і її обороти з року на рік зростали. Мачуху рахували у великих тисячах. Щодо мене, то комерція так і лишилась для мене книгою за сімома печатками, бо, крім всього іншого, вона ще навівала на мене якусь, самому мені невідому, відразу. Це принесло мені немало гірких хвилин, бо мачуха часто мені дорікала тим, що я не вмію поводитися з людьми, що не виявляю потрібної спритності, що не торгуюсь і даю себе дурити тим, кому б вона не довірила й на копійку. Я мовчки вислухував усе це, іноді намагався широко працювати, але з моїх спроб рівно нічого не виходило.

Коли я тепер згадую ці часи, то часто думаю, чи не зробив мій батько колосальної помилки щодо мене, коли вирішив з мене зробити замість слюсаря крамаря. Як би пішов мій життєвий шлях, коли б я пішов по раз накресленому шляху. Треба одверто сказати, що мої успіхи у Мандрики були далеко кращі, ніж у крамниці мачухи, отже немає нічого неможливого в тому, що з мене, справді, був би хороший слюсар. Може бути, що я так би на цьому й застиг. Та приймаючи до уваги, що в мені жив допитливий розум, що вже в ранні роки я почав нав'язувати зв'язки з робітничим рухом, то цілком ймовірно, я згодом би увійшов у якийсь робітничий гурток, і тоді яка була б моя доля: тюрма, заслання, каторга? Чи, може, я був би просто собі звичайним робітником, що по неділях розважається в пивниці, плодить дітей і б'є свою жінку?

Одним було багато моє життя в той час — це те, що я багато читав. Щоб було ясним, як формувалось моє духовне обличчя, наводжу тут список авторів, що їх перечитав у ті часи. Це були: Дарвін, Геккель, Гесклі, Бельше, Вільгельм Освальд, Менделєєв, Тімірязєв, Спенсер, Адам Сміт, Ренан, Давід Штраєс, Мальтус, Джон Стюарт Мілл, Фламаріон, Карл Маркс, Бебель, Плеханов; з письменників — Оскар Вайлд, Едгар По, Ібсен, Стрінберг, Гавптман, Гайне, Кнут Гамсун, Мопассан, Анатоль Франс, брати Гонкури, Альфонс Доде, Золя, д'Аннунціо, Сервантес, Достоевський, Лев Толстой, Тургенєв, Чернишевський, Белінський, Пісарєв, Михайловський, Короленко, Максим Горький, Леонід Андрєєв, з українських авторів — Винниченко, Кобилянський, Л. Українка, Іван Франко, Нечуй-Левицький, Карпенко-Карий, Панає Мирний, Драгоманів. Це, може, сота частина, того, що я читав, бо, крім книжок, я ще читав безліч журналів, брошур, газет. Найменше я читав соціалістичної і революційної літератури, найбільше — красного письменства. Мені чомусь запам'ятались такі твори, як Бакуніна: „Бог, релігія і государство“, Ельцбахера — „Анархізм“. Більше всього я знав Бебеля, Вільгельма Лібкнехта, Жореса, Вандервельде; були відомі ще Прудон, Енгельс, і, дивно, я нічого не знав і не чув про Леніна. З істориків я знав Грушевського, Костомарова, Ключевського, але по історії я читав чимало, хоч і без розбору. Один час я захоплювався астрономією і перечитав все краще

з астрономічної літератури, що тільки можна було знайти на руській мові; звичайно, в першу чергу — Фламмаріона. Брався я і за філософію, але скоро кинув, бо вона мені здавалася нудною.

І ось під впливом книжок у мене все дужче міцніла думка — вчитись самому. Я про це не смів говорити ні батькові, ні мацусі, мої права і обов'язки тут були раз назавжди окреслені. Лишався інший шлях — шлях самоосвіти. Та перш за все треба було поставити перед собою якусь мету — для чого я мушу вчитись, чого домагатись. Я розумів, що те середовище, серед якого я жив, задушливе; щоб уникнути його, я створив свій власний світ, світ фантазії, де я відігравав головну і завжди героїчну роль. Мрії в мене були надто великі і надто горді; я підкоряв собі цілі світи; коротше кажучи, це були ті ж самі дитячі мрії, тільки по-новому зафарбленні, збагачені новим досвідом і прочитаними книжками, але од реальності вони були так само далеко, як небо од землі. А тут вимагалось обрати реальну мету і до неї простувати. Я довго міркував над цим і, кінець кінцем, намалював собі таку програму: готуюся спершу на народнього вчителя, тоді пориваю з Будановим подвір'ям, а там іду далі. Уклавши такого плану, я накупив підручників і скоро поринув у роботу. Ні батько, ні мати в тому мені не перешкоджали, хоч іноді й дивувались моїй пристрасі до книжок. Кожному стане після цього ясно, що крамниця мацухи була у мене на третьому, якщо не на останньому, місці.

Я весь цей час жив інтенсивним внутрішнім життям, що являло собою повний контраст тому середовищу, серед якого протікали мої повсякденні діла. Я був слухняним сином, я виконував, по можливості, все, що на мене покладалось, але в свою душу нікого не пускав і своїми думками ні з ким із домашніх не ділився. У вільні дні я брав книжку й ішов кудись у поле, в ліс, на луки, де й віддавався своїм мріям. Книжки, як і раніш, навівали на мене мрії, основним їх мотивом було — переустрій світу; нижче я докладніше зупинюсь на цьому. З синами слобідських тисячників я не мав нічого спільного, бо наші інтереси були надто розбіжні. У них більше доминували сексуальні елементи, а предметом балачок майже виключно були випадкові любовні пригоди, що їх розповідалось з усім грубим натуралізмом. Я шукав знайомств трохи інших. Ось хоч би Сапсай.

Він був сільський музикант і, як усяка талановита людина в сільському оточенні, великий п'яниця. У звичайному житті Сапсая вважали за ніщо, та й сам він себе не поважав. Напившись п'яним, він валявся в рову, в калюжах. Коли його мучило жорстоке похмілля, крамарі наливали в одну склянку дьогтю, а в другу горілки і пропонували випити. Сапсай спершу випивав дьоготь, потім заливав це горілкою, а всі уважно, навіть без

сміху, стежили за цим. Іноді програма мінялась. Сапсаєві купували сотку і пропонували випити під тією умовою, що він їсти-ме скло. І він їв, а рота текла кров, весь він робився страшний, а крамарі уважно за цим стежили. Це увійшло вже в звичку і ні в кого не викликало вже здивовання. Людей від нудьги просто нічого було робити, і вони шукали всякої нагоди, щоб ту нудьгу розігнати. Мені було соромно за Сапсая, і я по-тверезу питав його, для чого він оте робить, щоб тішити ситих людей таким способом.

— А хіба я знаю... Та я тоді здатний дітей, жінку за чарку віддати!.. Зрозумів?..

Та воронівських крамарів і базарних перекупок розважав не один Сапсай. Був у нас такий дід — Павленко, що жив у лісі відлюдком. Врядигоди він виходив з лісу і пропивав усі гроші. Хтось із Мальцевих прикажчиків скидав йому штани, в руки давали йому палку, і він, не ховаючи навіть своєї срамоти, дудив і марширував по базару. Далі діда Павленка зводили битись з Сапсаєм, і коли вони один одному розбивали обличчя, виривали волосся, всі реготали і ще дужче їх під'юджували. Взагалі не проходило жадної базарної історії, де Сапсай не брав би участі; він грав ролю якогось дурника, хоч по суті не був таким.

Коли Сапсай починав вже надто приставати і прохати гривеника на сотку, то його тоді били чоботом просто в о обличчя або в живіт або кидали з ганку, обмашували дьогтем або людськими екскрементами під галасливий регіт всього базару. Жінка в нього була змучена, завжди збита і ходила як старчиха. Але дивно: вона жаліла його. Вона розшукувала його десь у багні, приводила додому, і тоді він на кілька тижнів робився тверезою і роботящою людиною, щоб згодом знову заїянствувати і пропити все, що було на ньому.

Сапсая всі вважали за якогось людського покидька, і не було тієї образи, щоб йому не робили. Але той Сапсай становився зовсім іншим, коли брав до рук скрипку. Найдивнішим було те, що коли його кликали грати, то він зовсім не пив. Навколо все кінець-кінцем перепивалося, а він був єдиною тверезою людиною і грав безперестанку. Його душа ніби переселялася в скрипку, і вона ридала й сміялась у нього, співала, тужила, переливалась каскадом звуків, кипіла в шаленому темпі гопака, в'язалася в музичні візерунки метелиці.

Мачуха, коли в неї були гості, завжди кликала його грати. Іноді він приходив сам, а іноді приходила „троїста музика“, де він грав першу. Ось тут я й зійшовся з ним ближче.

Одного вечора Сапсай, крадучись, заскочив до мене в крамницю, під пахвою він тримав щось замотане у ганчірку. Озирнувшись, він наблизився до мене і шепотом заговорив:

— Юрко, позич мені три карбованці!..

Я знав, що дати йому гроші — це значить подарувати їх, тому вагавсь. Тоді він знову зашепотів, страшно хвилюючись:

— Мені до зарізу треба!.. — голос у нього перервався... — У мене померла дитина... Грошей треба на похорон, а у мене ні копійки... Коли не віриш, то я тобі лишу у заставу скрипку!..

І він поклав на облавок свій вузол.

— Добре, я дам тобі. А скрипку можеш у мене забрати, коли захочеш.

Ось цей випадок і спричинився до моєї, коли хочете, дружби с Сапсаєм, що страшенно ображала і батька, і мачуху. Вона для них була незрозумілою, бо вони бачили в ньому тільки нікчемного п'яничку, а я бачив у ньому і людину, тільки потоптану і скалічену життям. Для мене Сапсай був цікавішим, ніж сго Мальців, укупі взятих. В ньому розкривалась таємнича душа, що вміла творити і могла підноситись вище над буденщину. Крім того, мене вражало в ньому повне призиство до грошей; коли в Сапсея заводились гроші, він поводився як щедрий мільярдер, гостив всю компанію базарних п'янчуг і спускав все до останнього гроша. І, бачачи пиндючню пиху наших тисячників, я знаходив Сапсея в тисячу разів добрішим за них.

Він іноді заходив до мене, брав скрипку і довго грав. Слухати сходився тоді весь двір, а у нас на заїзді завжди було чимало людей, і я бачив, як всі вони, ніби зачаровані, слухали Сапсея. Він мав справжній дар своєю скрипкою чарувати людей і виривати у них і сльози, і усмішку, і радість, і задуму.

Під впливом його скрипки люди, мені здається, робились навіть добрішими, їхні риси м'якшали, і вони забували ті свої буденні турботи, що покладають на них такі глибокі зморшки.

— Слухай, Сергію, — сказав я якось йому, — навчи мене грати!..

— Коли хочеш, то можу навчити. Тільки знаєш, — він нахилився до мене, — щоб бути гарним музикантом, треба, щоб воно само йшло...

— Що йшло? — перепитав я, нічого не розуміючи.

— Ну те, що грав. Інший і грав ніби гарно, а у нього немає потрібного тону. А тут тон потрібний. Воно з середини йде, і тоді скрипка і ридає, і сміється, і звучить. А грати вивчиться легко!

І він почав мене вчити. Вчив він дуже просто. Брав скрипку і награвав якусь просту мелодію, а тоді казав мені повторювати, а то сам грав першою, а мені казав грати „втору“. Все навчання було засновано на слухові і спритності пучок, що ту мелодію могли швидко передавати. Я скоро засвоїв ці основи і сам почав вигадувати різні варіації. Не обмежуючись цим, я купив нотного підручника, добре його простудіював, накупив нот і пішов далі.

— Здорово! — казав іноді Сапсай, ляскаючи себе по коліні. —

Ти краще Невінчанного граєш, ей - право!..

Невінчанчаний був у нас майже легендарний музикант. Він був уже старий, але й тепер приїжджали за десятки верстов його

кликати грати. Говорили, що за його скрипку давав якийсь меценат тисячу карбованців, але він не взяв.

Але захоплення скрипкою було скороминувало. Інші думки, інші мрії мною володіли.

Про Марка Денисовича Підопригору я вперше почув у мачухи. Трапилось це підчас якоїсь бесіди. Саме всі були схвилювані появленням у нас штундистів, що досі їх у слободі не було, а головне тим, що до штундистів вступив Павло Білоус, що досі вважався за одного з богомільніших паравіян і що завжди читав апостола в церкві і співав на клирасі; і ось такий, здавалося б, твердий чоловік у вірі, раптом відмовився від церкви. Усюди тільки й розмов було про це.

— Кому ви молитесь? — ніби казав Білоус сусідам, — ідолам, дошкам молитесь, а не богіві. А бог сказав: „Не сотвори собі кумира“ — А ви сотворили... Бог сказав, що „коли хочеш молитись, то молись утайні“, а ви до церкви лізете, перед митарями й фарисеями молитесь, перед кожним свою побожність виставляєте!

Всі одноставно вирішали, що Білоус неправий. Хто він такий, мовляв, що має закон новий встановляти. Проте дехто казав, що не все й попи правильно говорять, що між євангелією і тим, що попи проповідують, такі великі в розходження.

— А от Марко Підопригора, — сказав Кантемір, — так той зовсім не вірить в бога.

Всі перелякано подивились на нього.

— Як не вірить?.. Зовсім не вірить?..

— Зовсім. Немає, каже, віякого бога. Все — природа!..

— Та де він учився, — загарячився Малець, — що сміє такі слова говорити? Яканебудь вонюча майстеровщина — і туди ж: приро - о - о - д - а - а!.. А дощ хто дає? Природа? А пішло все звідки? З природи? А чоловіка хто сотворив? — і Малець підніс догори пучку.

— Він каже, що чоловік пішов від обіяни! — глумливо відповів Кантемір.

— Та як він сміє! — закричав знову Малець. — Куди дивиться поліція? Як вона терпить таке паскудство?..

В хаті піднявся справжній гармідер. Всі забули навіть горілку пити. Звістка Кантеміра вивела всіх із рівноваги, всі заперечались, перебиваючи один одного і не слухаючи, хто що каже. Суперечки крутилися навколо того, що Марко Підопригора просто божевільний.

— Ви зрозумійте, що він говорить, — кричав Кантемір. — Він каже, що прийде час, коли не буде ні царів, ні попів, ні багатих, ні бідних. У багатих все заберуть і віддадуть бідним. Всі будуть працювати, і всі будуть рівні!

— Та як же це так! — гарячився товстий Свитник. — Виходить, що я наживав, наживав, а у мене тоді возьмуть і заберуть.

Хто? Якісь ледарі, що не робили весь свій вік! Юринда!
Цього ніколи не буде!..

— Та як же ти зрівняєш дурня з розумним? — казав другий. — Скільки ти не рівняй їх, а дурень лишиться дурнем, а розумний — розумним!..

— Твоя правда, Павло Хведоровичу!..

Я прислухався до цих балачок з напруженою увагою, намагаючись не пропустити з них жадного слова.

— А, ну його к лихій годині, цього Підопригору! Давайте краще заспіваємо! — сказала мачуха і перша завела пісню.

Я ж постановив за всяку ціну ближче познайомитися з Підопригорою. Зробити це можна було тільки через діда Кирика, бо мені було відомо, що й дід устрив в одну з ним компанію. Я зрідка до діда Кирика заходив і тепер намагався якнебудь навести розмову на Марка, але дід якось уникав цього. Допоміг мені випадок.

Зайшовши однієї неділі, я застав у діда цілу компанію, а між ними був і Марко.

З моїм приходом розмова на мить увірвалася, потім Марко, не звертаючи на мене ніякої уваги, заговорив:

— Ви думаете, є рай та пекло? — Десь там, на тім світі?.. Нічого подібного. То попи та багаті вигадали. Ось тут, на землі, і рай, і пекло. Рай для багатих і пекло для бідних. Капіталісти вигадали дуже хитру механіку. Бідний може мучитись скільки завгодно на землі, зате йому буде нагорода на небі. І от він не бунтує, а багатий тимчасом раює на землі, бо він в рай на небі не вірить!..

Всі уважно слухали.

— От кажуть — бог. А чого ж бог так погано розпорядився? Ні порядку, ні ладу! І чомусь завжди бог обстоює за багатих, а не за бідних. Христос виступав проти багатих. Він був революціонером, бо стояв за бідних. Його попи й пани вбили, а потім зробили богом, щоб його ідеї не заражували бідних, а євангеліє підробили. От і дошукуйся тут правди!..

— Правда — це труд людський! — вів далі Марко. — Все створено працею. Коли ми перестанемо працювати, то нічого буде їсти ні попам, ні панам. Всі вони живуть з нашої праці. Ми їх годуємо. А що ми маємо за це?..

— Коли буде соціалізм, — говорив він, — то все буде інакше. Тоді не буде злодіїв, бо ніхто нічого не заператиме: всього буде вдосталь, і що мені треба — я піду до громадського склепу й візьму. Не буде тюрем, поліції, війська, губернаторів, царів. Грошей теж не буде, банків — також. Все буде громадське, і одержі й харчів буде досхочу. Всі будуть освічені, і не буде того, що є зараз, коли освічений намагається теж злізти на наш горб. Не буде й релігії. Релігію заступить наука!

Слова Марка не були для мене якоюсь новиною, але й на мене його слова робили таке ж велике враження, як і на всіх

присутніх, бо в них звучала велика віра у прийдешність цього ладу й перекональність у голосі.

Все ж таки я не стримався і запитав:

— А як ви ставитесь до Білоуса?

— Білоус — темна людина, — відповів він. — У мене ось плеврит, і я лікуюсь. А він узнав про це, підходить і каже: „Чого ти, Марко Денисовичу, до лікаря ходиш? Ти б краще помолився богові, воно б і пройшло...“ Я йому й кажу: „Дурень ти, дурень, Павло. Темний ти чоловік. Ну хіба молитва тобі допоможе, як у тебе зуб болить!“ Штунда — така ж сама омана, як і попівська.

Розмова тривала довго, і ми всі розійшлись за північ. Потім якось так сталося, що я став часто ходити до Підопригори. Приходили й інші. Повторились ніби колишні вечори у Івана Семеновича. Чого-чого тільки не було говорено довгими зимовими вечорами. І всі наші балачки зводились до одного: що теперішній лад нікудишній і що революція рано чи пізно прийде. Але про якийсь організаційне оформлення нашого гуртка ми не думали. Це просто були розмови, і я тільки дивуюсь одному, чому поліція нас не чіпала, хоча вона, без сумніву, знала про ці наші зібрання. Читач з цього може зрбити той висновок, що соціалістичні думки тоді вже не були якоюсь новиною, а що вони починали просякати в широкі товщі, і в соціалізм починали вірити не тільки передові робітники, а й дехто з селян.

На прикладі Сапсая і Підопригори я тільки хотів показати, куди були скеровані мої устремління і симпатії.

Але мої знайомства цими людьми не обмежувались. Згодом я познайомився з кількома молодими людьми, що вчилися в місті. Молодь можна було поділити на дві частини: одні, крім школи і розваг, нічого не знали; другі — серйозніші, що їхній розумовий обрій був далеко ширший. Само собою, мене тягло більше до других, ніж до перших. Літом, коли молодь приїждила на вакації, вечорами, а часто й цілими ночами ішли палкі розмови на політичні та літературні теми. І хоч я був тільки прикажчиком, не більше, проте я був своєю людиною в цій колі і говорив не менше, якщо не більше, за інших. Розмови були найрізноманітніші: це було молоде горіння. Ми критикували все, часто за одну ніч ми ошчаслилювали весь світ новим соціальним ладом, більш справедливим, на нашу думку, ніж сучасний; перевертали престоли богів і царів, творили революції, ставали на чолі народніх рухів, літали на інші планети, переводили реформи побуту. Нема чого й говорити, що всі ми були досить радикальними соціалістами, хоч нас і не об'єднувала жадна соціалістична програма. Ми стояли за народ, ми бажали йому добра, ми готовились до боротьби проти тиранії — такий був символ нашої віри.

А втім, серед нас були і невгоди. Я пам'ятаю, як одного разу ми до світанку просперечались про те, яким шляхом краще розвиватися прогресові — шляхом революції, чи шляхом еволюції.

і той, і другий погляд знайшов своїх гарячих прихильників. Другого разу виникли серйозні суперечки по національному питанню, при чому до цієї дискусії, почасти, спричинився і я.

Само собою, що я, як і всякий інший, а може, ще й більше, як самоук, перебував під величезним впливом руської літератури і руської культури взагалі. Правда, в ці часи я читав газету „Раду“, „Літературно-Науковий Вістник“ і з культурним українським рухом був трохи обізнаний, але вважав, що денационалізація України є необхідний результат розвитку капіталізму. Чи шкодить це інтернаціоналізмові, міркував я. На мою думку було, що ні. Я гадав, що чим скорше відійдуть у минуле дрібні нації, тим скорше вони асимілюються націями сильнішими і культурнішими, тим буде краще.

Я говорив:

— Коли на землі лишиться чотири великих мови — англійська, німецька, французька і руська — тим скорше ми прийдемо до справжнього братерства народів.

Звичайно, така постановка питання була неправильно і дуже наївною. І вона зустріла сильний опір з боку деяких моїх товаришів. Взагалі треба сказати, що в ті часи український рух серед нас здобував багато гарячих прихильників. Ми уважно стежили за культурним і політичним життям Галичини, і для багатьох з нас вона була справжнім українським П'ємонтом. І навіть я, що ніби стояв на інтернаціональних чи, правильніше, на космополітичних засадах в цьому питанні, співчував цьому рухові і іноді навіть ловив себе на тому, що непогано б було, коли б Україна і справді стала незалежною державою. Виходить, що національна стихія і на мене давила надто сильно, а других вона зовсім підкоряла. Але в суперечках я завжди виступав проти наших скрайніх націоналістів, а вони справедливо вказували на те, що мої аргументи мають дуже мало спільного з прогресом і з інтернаціоналізмом і по суті я підтримую асиміляцію України Росією, а тим самим підтримую гніт сильного над слабим, і що той, хто так говорить, не в праві себе зараховувати до прихильників поступу.

— Тільки вільний розвиток націй та їхньої культури, без різниці — чи та нація велика чи мала, чи історична вона чи неісторична, приведе людство до загального щастя. Щодо України, то вона мусить увійти у федеративний зв'язок, як рівна з рівним, з іншими частинами Росії. Всі краї імперії після переможної революції утворять федеративну республіку! — так говорив Володя Михайловський, мій найбільший приятель і разом найбільший супротивник у національному питанні.

Мене ці доводи мало переконували. Я трохи насмішкувато ставився до тих із своїх товаришів, що особливо напірали на самобутність України. Велич руської культури сліпила мої очі неука. Я не відкидав того, що Україні потрібна своя національна школа, потрібен навіть свій сойм. Я тільки говорив, що руська

культура дужча, багатша на духовні цінності; що руську мову, яку розуміють сто п'ятдесят мільйонів людей, треба поширювати, бо через неї дужче поширюватимуться і культурні та інтернаціональні ідеї. І скільки б там прихильники української самобутності не боролись, все одно руська культура переможе, як дужча. Руську мову, — аргументував я, — знає і культурний киргиз, і татарин, і вірмен, і грузин, і черкес, і українець. Отже на руській мові вони скорше можуть зрозуміти один одного, ніж тоді, коли вони заговорять кожний своєю рідною мовою. Уявіть собі такий конгрес? Це ж буде справжнє вавилонське столпотворіння?

— Неправда, неправда! — гукали мені у відповідь.

Сучасний читач легко зрозумів, що в національному питанні я безнадійно плутався і що в моїх поглядах не було нічого інтернаціонального. Але плугались ми всі. Дальші роки показали, що саме на цьому питанні багато з нас розійшлись між собою настільки ґрунтовно, що захищали свої погляди на різних сторонах барикади. Та й сам я переоцінював свій „інтернаціоналізм“. Прийшов час, коли й мене цілком і з в кн. 135) головою захопила національна стихія.

Треба друкувати кінець диспуту „Зелена Кобила“?

Все має свій кінець.

ОСТАННЄ СЛОВО

Ось і номер сто тридцять четвертий „Літературного Ярмарку“ закінчено.

— Слава — слава — слава!

Кому слава?

— Головному редакторові „Л. Я.“?

— Секретареві альманаху?

— Співробітникам?

— Чи, може, авторів інтермедій цього номера, Леонідові Чернову?

Кому хочете, але, у всякому разі, не останньому.

Бо інтермедійки, треба прямо сказати — неважні.

Хай автор не оправдується тим, що ці інтермедії йому доводилось писати в ліфті між третім і четвертим поверхом готелю „Асторія“. Хай не натякає, що саме в цей час він (автор) хворів на грип. Дурниці!

Так що оправдання авторів нема.

Правда й те, що інтермедії ці не гірші за інші.

Але ми мали право чекати далеко більшого від цього авангардівця, автора „Кобзаря на мотоциклі“, автомобіліста, члена Автодору і Церобкоопу.

Ви тільки зауважте, які теми цікавлять автора!

Весь час він белькоче щось про театр, забувши, що театр зараз „волею судьби“ перестав бути чинником поступовим і борсається в зачарованому колі кричущих протиріч. (Може, цим автор хоче продемонструвати свою близькість до інтимних театральних справ і тим саме спритно обробити свої особисті „делішки“, — але при чому ж тут читач?).

Далі автор невдало пробує дати влучні характеристики великих українських міст, намагається довести що всеукраїнське радіомовлення перетворилося на трупарню (подумаєш, одкрив Америку! Наче про це й без нього всі не знають?).

В дальших інтермедіях автор, ставши в позу пророка, елебно співає дитирамби мотоциклові. Теж темочка! Наче вже зникли з лона земного українські річки, зорі, море, горе, страждання, кохання, зідхання. Автор, певне, хоче, щоб усі українські мистці, за його прикладом, три чверті свого життя проводили, лежачи на череві під своєю машиною.

Читаючи ці інтермедії, мимоволі думаєш:

— Яка тифозна курка тремтливою лапою дряпала ці рядки?

І жах бере, коли згадаєш, що це зробив поступовий письменник, непримиренний шукач нових спіралістичних просторів пролетарського мистецтва.

Ось коло тем, в якому автор крутиться, як білка в колесі.

Що ж можна сказати?

Одне можна сказати:

— Соромно! Соромно, товаришу!

Де ваш розмах? Де ваші широчезні авангардівські горизонти? Де синтеза? Де гострота спостережень і буйна сміливість висновків? Де бунт? Де свіже, пекуче слово?

Говорячи про подію величезної історичної ваги, про подорож українських письменників до Москви, ви тільки й помітили вкрадений гаманець Миколи Куліша та апендицит Ю. Яновського — більше ви нічого не помітили. Ви забули про те, яке вражіння справить ця братня зустріч за кордоном. Як радісно заплодують друзі! Як скажено заверещать і забризкають жовцю вороги! А Галичина? Галичина! — ця силоміць відрізана від нас частина єдиного українського тіла і загарбована Басарабщина!

Про цю проблему автор забув. Для нього це — дрібниця. Гаманець М. Куліша закрив од його очей цю дрібничку.

А те, що тов. Луначарський в негайному порядку ліквідував свою теорію окремої кубанської мови? А вилучення по цілому СРСР окремих українських районів?

А Чорне Море?

Це — дрібничка, чи не правда, вельмишановний товаришу Леоніде Чернов?

Та чи можна ж займатись парафіяльними сімейними письменницькими справами, замість дати до теплу, вичерпну, широку картину сучасної літературної ситуації?

Наприклад, так:

Коли надовго завмирає акція крайніх лівих літ-угруповань, тоді середні, угодовські, „помірковані“ прошарування, заспокоївшись, сховавши голову під крило, не бачачи загрози зліва, починають одверто тягти й тягтися праворуч. Вони (серединні прошарування) нагадують тоді допитливих ведмедів, певних своєї безпеки: хазяїн вийшов, по голові ніхто не бахне, чому ж нишком не скоштувати солоденького броду.

Аж ось — починається шалена хуртовина, громоносний наступ лівих протестантів. Починається бій, пекло, громовиця. Ревуть гармати, руйнуються

скелі, летять люди. Пожадливі й полохливі гієни шмигляють скрізь, пожираючи і послід героїв, і холодне стерво. Та хто ж звертає на них увагу серед цього пекла, цього тайфуну, цієї зливи? На війні — як на війні! Тут нема чого думати про людей, тут ненароком руйнуються й дорогоцінні будівлі, і коштовні історичні пам'ятники Все для перемоги! Розмірковувати й реставрувати — потім... Видуває бій.

Треба сказати правду: ліві літератори остаточно не перемогли.

Але цей бій показав, що:

— Спокою на землі не буде, дядю!

І тоді, підраховуючи рани й утрати, люди починають розуміти, що тиняться між молотом і ковадлом — небезпечно.

Тоді починається така потрібна і цілюща диференціація мистців за формальними ознаками. Формальні реакціонери, побиті й розлучені, пересявають ще правіше.

Помірковані з правим „душком“ одверто йдуть до „свого“ табору. Зате „помірковані“, в яких ще не згас огонь шукань, починають хтиво поглядати вліво і моститись ближче до непримиренних. Правда, ці помірковані часом починають скидатися на малп, зате ліві з задоволенням спостерігають, як катастрофічно линяє спасенний захисний колір „золотої серединності“. За цим фіговим листком уже не сховаєшся. Треба вибирати. Треба кудись іти: або до табору вульгарно „опролетаризованої“ неопросвітянщини, або рішуче повернути вліво і відшукати спільну мову з тими, хто ніколи не зраджував лівого фронту української літератури.

Друга половина цього літературного сезону різко позначилась одвертим розшаруванням мистців — і в цьому її плідний, животворчий сенс.

Ми не припинимо нагадувати скептикам, що українська радянська література — напередодні великого й прекрасного розвитку.

От яку дотепну й блискучу картину міг би дати справжній авангардівець.

Чи зробив це автор?

І не подумав!

Де ж пак! Йому ж ніколи. Його більше цікавить питання: хто гратиме „Королеву невідомого острова“—

Зінаїда Пігулович, чи Голіцінська?

Пакт Келлога — поза авторовою увагою.

Про підготовку до весняної сівби автор забув.

Тракторизації він не помітив.

Про міжнародне жіноче свято навіть не згадав.

Головокрутні успіхи науки й техніки для нього не існують.

От до чого можуть призвести легковажність, зарозумілість, вузькість обріїв і ліфти готелю „Асторія“.

А жаль! Дуже жаль!

Знаючи цього автора, ми мали право чекати від нього широкого й мудрого охоплення нашої прекрасної дійсності.

Так то, шановний товаришу Леоніде Чернов - Малошийченко! Ви цілком і повністю виконали роль „потешателя поштеннейшей публики“, редакційного блазня замість виступити перед цілою Україною глашатаєм, вісником, поетом радості, боротьби наших творчих буднів.

Хай вам буде соромно, як соромно зараз нам, коли ми читали ваші блазеньські вибрики.

О. Копиленко пише роман

Галло - галло! Всім -
всім - всім! Гово-
рить редакція „Літе-
ратурного Ярмарку“. Передаємо важливе пові-
домлення.

РЕДАКЦІЙНЕ
ПОВІДОМЛЕННЯ

Через те що цей номер „Л. Я.“ випускали в атмосфері деякої квапливості, ніхто з членів редакції своєчасно не звернув належної уваги на останню, кінцеву інтермедію.

Коли ця інтермедія була вже заверстана в номер,— трохи запізно і цілком випадково постало питання:

— Хто ж автор цієї інтермедії?

І тут виявилося:

— Автор цієї лайки на адресу Леоніда Чернова є сам Леонід Чернов.

Неймовірно, але факт!

Гробова тиша розлилась по редакційній кімнаті.

Секретар випив води, прокашлявся і рипучим голосом запитав автора:

— Це написали ви?

— Я.

— Навіщо ви це зробили?

Автор ясно посміхнувся, безтурботно запалив цигарку, заклапав ногу на ногу і легковажно й трохи розв'язно сказав:

— Я ніколи в житті не переживав іще такої світлої радості, як зараз. Хто ще зазнав цієї пекучої насолоди — вщент розляти самого себе? Ха! Хай тепер спробують підкопатися критики й вороги. Геть з кону, книжкові робаки! Вам тут нічого робити. За вас уже зроблено.

І, очевидно, щоб надати своїм словам характеру безапеляційності, автор знову сказав: „Ха!“

Секретар потер підборіддя і замогильним голосом сказав:

— Я хочу говорити серйозно.

— Несерйозність — єдина серйозна річ в житті, — відповів автор. — Але для того, щоб навчитись не-серйозно ставитись до речей, треба бути надзвичайно серйозною людиною.

— Будь ласка, без доморобних парадоксів.

— Добре, я буду говорити серйозно... Так от: авторів інтермедій називають редакційними блазнями й вимагають від них мистецьких америк... Добре. Я буду говорити про рубання дров хірургічними інструментами. Я буду говорити про заводських

арабських жеребців, запряжених у водовозну бочку. Я буду говорити про те, що для водовозних бочок існують шкапи і як у водовозних бочках арабські жеребці ламають собі ноги.

— Я прошу ще серйозніше.

— Ще серйозніше?.. Гм!.. Гаразд.

Автор став у клясичну позу старобіблійського пророка й урочисто виголосив:

— Я люблю людей і машини. Але я не люблю людяности в машинах і машиновости в людях. Людяна машина відкрає вам голову, коли ви необережно повернетесь. Після трьох днів співжиття з машиною людиною — під тягаром вашого тіла похилиться одне з дерев міського парку. Що б ви сказали про людину, яка вчора забила сторожа, ограбувала церкву, а сьогодні на пограбовані гроші купила свічку і жарко молиться „за упокій душі убієного“? Засудили б? Добре, але подивіться уважно навколо, перевірте самих себе. О, люди! (Тут його голос забрнів срібним надхненням). О, люди! Хто засудить світлого генія, якого нагородили жовтим квитком і який, шукаючи порятунку від трагедії, що роздирає в кров його істоту, зодяг на себе ідіотську машкару дешевого блазня і...

—...Прощу без натяків...

—...зодяг на себе ідіотську машкару дешевого блазня і пішов на базар — продавати за копійки свій людяний, дорогий, перемішаний із словами сміх.

Напруженою струною брєніла тиша йому у відповідь.

— Та зрозумійте ж ви мене, товариші! Не про себе я кажу. Зараз я випадково — тільки маленька піщинка, тільки краплинка води, в якій відбивається наш метушливий барвистий ярмарок... О, так! Геніяльний композитор — обльований обивательщиною — геніяльний композитор поринає в кричущі блискучі обійми цирку. І там він чує: Шопена на

сковорідках!—Вагнера на пивних пляшках!—Бетховена на м'ясорубці! Ось те, про що він мріяв у дитячих і юнацьких снах! Ось оправдання життя. Ось найвищий змісл, найбільша гармонія, світлий порятунок для тих, хто шукає правду життя.—Шопен на сковорідках!—Вагнер на примусах!—завісу зірвано, немає більше таємниць, все ясно, все відкрито!—Бетховен на м'ясорубці!—чорт забирай!—та це ж те саме, чого ми всі...

Але тут у захопленого автора зіпсувалось щось усередині.

Він зарипів, як зіпсований грамофон, закашлявся, вхопив капелюш і, забувши калощі (непрощенна розхристаність!), зник за дверима.

— Не вимагайте пояснень!

— Не затримуйте його!

— Не держіть його!

— Він не пішов кидатись у Лопань!

Так кричали численні письменники, що підчас промови зібралися в редакційній кімнаті. Негайно відірвали трійку—не розшукувати.

Вона й не обшукала всі місця, де міг би бути український письменник у хвилини піднесення.

І не даремно.

Ні того дня, ні другого, ні далі на протязі цілого місяця ніхто не бачив екзальтованого автора.

Він зник у безвісті¹.

І тільки тепер, коли цей номер вийшов у світ, автор з'явився до редакції—схудлий, блідий, але радісний, бадьорий, енергійний. Обличчя йому сяяло якимсь надхненням внутрішнім світлом.

— Я працюю тепер у ВУФКУ,—соромливо сказав він.—Українське письменництво не може пройти повз справи відродження української радянської

¹ Автор інтермедій зник у безвісті не після того, як приніс до редакції своє писання, а перед цим. Знайшли його, звичайно, не в Лопані, а біля каси ДВУ, де він стояв за авансом.

кінематографії. Всі свої найкращі сили ми повинні кинути на цей фронт. Ми відповідаємо перед історією... (Секретар сказав: „Гм“). Ми повинні... А втім, хочете, я напишу інтермедію на цю тему?

Тепер він сидить і пише.
Ох!

Від Ярмаркому: Як відомо читачеві, інтермедії пишуть і будуть писати не тільки т. зв. „дикі“, але й ті письменники, що належать до того чи іншого літугрупування. Автор інтермедій книги 134 — тов. Леонід Чернов — „авангардівець“. Саме тому він так часто і згадує „Авангард“. Ярмарком, звичайно, не бере відповідальности і за цю рекламу.

Книгу 135 оформляє тов. В. Юринець. Книгу 136 — вуспівець тов. І. Ю. Кулик. Книгу 134 тов. Кулик не міг взяти, бо 134 припало оформляти в дні зустрічі наших письменників з руськими, а тов. Кулик був одним із делегатів до Москви.

Автобіографія Леоніда Чернова	1
Вступна інтермедія	4
В. Нефелін — Сніг	11
Петро Панч — Білий вовк	11
Д. Фальківський — Осінь	68
О. Демчук — Пригода на маневрах	70
Інтермедія без моралі	125
Ю. Смолич — Дурень	128
А. Рейзен — Ласуха	146
Календар	147
Інтермедія з кіно-порадами	152
Ол. Досвітній — „Нетрудовий елемент“	157
Інтермедія легковажності	170
В. П'ятниченко — З записок консула	178
Іван Капустянський — О. Вишня в легенді	189
П. Лісовий — Записки Юрія Діброви	196
Останнє слово	222
Редакційне повідомлення	226

Сорочка-панно із „Сорочинського Ярмарку“ —
роботи худ. Анатолія Петрицького

Карусель — дереворит роботи худ. Ів. Падалки

На берегах малюнки художників: Бризкіна і Каплана.

Технічне оформлення — Я. Руденського.

22-00

(129) - 12